

Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας

Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών

Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία

Παιδαγωγικό τμήμα

Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών

Προσεγγίσεων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Το Παιδικό Ιχνογράφημα ως Μέσο Επικοινωνίας: Ανάλυση και Αξιολόγηση της Εικαστικής Έκφρασης των Παιδιών

POST GRADUATE THESIS

Children's Drawing as a mean of communication: Analysis and Evaluation of the children's visual expression

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΗ(ΤΩΝ)/NAME OF STUDENTS

Βουρονίκου Γεωργία

Vouronikou Georgia

ΟΝΟΜΑ ΕΙΣΗΓΗΤΗ/NAME OF THE SUPERVISOR

Αντωνίου Ευαγγελία

Antoniou Evangelia

Μέλη τριμελούς επιτροπής : Ι.Φραγκούλης, Ε.Παπαγεωργίου

Faculty of Health and Caring Professions
Department of Biomedical Sciences
Faculty of Administrative, Financial and Social Sciences
Department of Early Childhood Education and Care

Department of Pedagogy

Inter-Institutional Post Graduate Program
Pedagogy through innovative Technologies and Biomedical approaches

POST GRADUATE THESIS

Children's Drawing as a mean of communication: Analysis and Evaluation of the children's visual expression

Vouronikou Georgia

18007

mscedt18007@uniwa.gr

FIRST SUPERVISOR

Antoniou Evangelia

SECOND SUPERVISOR

Fragkoulis Iosif

AIGALEO 2018

Δήλωση περί λογοκλοπής

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ενυπογράφως ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας διπλωματικής εργασίας, για την ολοκλήρωση της οποίας κάθε βοήθεια είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται λεπτομερώς στην εργασία αυτή. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάσει επιστημονικής παράφρασης. Αναλαμβάνω την προσωπική και ατομική ευθύνη ότι σε περίπτωση αποτυχίας στην υλοποίηση των ανωτέρω δηλωθέντων στοιχείων, είμαι υπόλογος έναντι λογοκλοπής, γεγονός που σημαίνει αποτυχία στην διπλωματική μου εργασία και κατά συνέπεια αποτυχία απόκτησης Τίτλου Σπουδών, πέραν των λοιπών συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων. Δηλώνω, συνεπώς, ότι αυτή η διπλωματική εργασία προετοιμάστηκε και ολοκληρώθηκε από εμένα προσωπικά και αποκλειστικά και ότι, αναλαμβάνω πλήρως όλες τις συνέπειες του νόμου στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, διαχρονικά, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δεν μου ανήκει διότι είναι προϊόν λογοκλοπής άλλης πνευματικής ιδιοκτησίας.

<Όνομα(τα) φοιτητή(των)>

ΒΟΥΡΟΝΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

Ευχαριστίες

Η παρακάτω εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος <Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων>. Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλα τα άτομα που υπήρξαν για μένα αρωγοί για την διεκπαίρωση ετούτης της εργασίας. Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την καθηγήτρια και επιβλέπων μου την κα Αντωνίου υπήρξε για μένα σημαντική βοήθεια αφού με την καθοδήγησή της και τις συμβουλές της κατάφερα να αποτυπώσω το 100% των δυνατοτήτων μου. Ένα μεγάλο ευχαριστώ θα ήθελα επίσης να πω και στον κο Φραγκούλη που ως β' επιβλέπων μου υπήρξε πάντα διαθέσιμος με τις συμβουλές του και τις παρατηρήσεις του για την διπλώματική μου εργασία. Τον κο Καρκαλούσο για την υπομονή που υπέδειξε μέχρι την ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους που με προθυμεία μου έδωσαν βιβλιογραφικό υλικό για να εμπλουτίσω το έργο μου. Τέλος θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογενειά μου και στον συντροφό μου που με την υποστήριξη τους κατάφερα να φέρω εις πέρας την διπλωματική μου εργασία.

Στον Θάνο.....

Περίληψη

Το ιχνογράφημα αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά μέσα που διαθέτουμε για την επικοινωνία μας με τα παιδιά. Κάθε σχέδιο αποτελεί την έκφραση του δημιουργού του. Το παιδί χρησιμοποιεί το σχέδιο για να επικοινωνήσει, να δείξει μια ιστορία των συναισθημάτων του, των επιθυμιών του, τους φόβους, σε κάθε στάδιο ανάπτυξής του. Σκοπός της παρακάτω εργασίας είναι η περιγραφική προσέγγιση και η ταξινόμηση των κύριων χαρακτηριστικών των εξελικτικών σταδίων ζωγραφικής δεξιότητας των παιδιών. Θα αξιολογηθούν όλοι οι παράγοντες που μπορεί να επηρεάσουν το παιδικό σχέδιο και θα αναλυθούν δείγματα παιδικών σχεδίων. Τέλος θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στα τέστ βασισμένα πάνω στο παιδικό ιχνογράφημα αλλά και στις ήδη δημοσιοποιημένες έρευνες. Παρατηρήσεις, αναφορές και συμπεράσματα θα επαληθευτούν με την παρουσίαση αντίστοιχων παιδικών σχεδίων με στόχο την ενίσχυση του περιεχομένου της παρακάτω εισήγησης.

Λέξεις κλειδιά: Ιχνογράφημα, στάδια ανάπτυξης, παιδικό σχέδιο, παιδικές δεξιότητες, τεστ, δημοσιοποιημένες έρευνες.

Abstract

Tracer is one of the most important tools we have in communicating with children. Every design is the expression of its creator. The child uses the drawing to communicate, to tell a story of his feelings, desires, fears, at each stage of development. The purpose of the following work is to describe and classify the main features of the developmental stages of children's painting skills. All factors that may affect the child's plan will be evaluated and samples of child's plans will be analyzed. Finally, special emphasis will be given to tests based on child-based traces and already published research. Comments, references, and conclusions will be verified by presenting corresponding children's drawings to enhance the content of the following suggestion.

Key -Words: Tracer, stages of development, children's design, children's skills, tests, public research.

Περιεχόμενα

Δήλωση περί λογοκλοπής.....	ii
Ευχαριστίες	iii
Αφιερώσεις	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
Περίληψη	viv
Abstract.....	vi
Πρόλογος.....	1
Κεφάλαιο 1^ο	2
1.1 Ιστορική Ανασκόπηση.....	2
1.2 Τι είναι το παιδικό ιχνογράφημα	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
1.3 Γιατί ζωγραφίζουν τα παιδιά	6
Κεφάλαιο 2^ο	8
2.1 Στάδια εξέλιξης του παιδικού ιχνογραφήματος	8
2.2 Ανθρωπάκος	11
2.3 Ανάπτυξη δεξιοτήτων στο σχέδιο	11
2.4 Η Μουντζούρα.....	13
2.5 Γενικά στοιχεία αξιολόγησης των παιδικών στοιχείων.....	14
2.6 Σχέδιο	16
Κεφάλαιο 3^ο	20
3.1 Είδη παιδικού ιχνογραφήματος	20
3.2 Το Τεστ του Δέντρου	23
3.3 Το τεστ της οικογένειας	24
3.4 Το τεστ της τάξης	28
3.5 HTP-TEST	29
3.6 Το τεστ της ανθρώπινης φιγούρας	30
3.7 Το τεστ του Σπιτιού	32
Κεφάλαιο 4^ο	34
4.1 Το παιδικό ιχνογράφημα ως μέσο έκφρασης και επικοινωνίας των παιδιών	34
4.2 Το ιχνογράφημα ως θεραπευτικό μέσο	35
4.3 Το ιχνογράφημα ως ψυχοδιαγνωστικό μέσο	36
4.4 Παιδαγωγική αξιολόγηση του Παιδικού Ιχνογραφήματος	38

4.5 Ψυχολογική Αξιολόγηση του Παιδικού Ιχνογραφήματος	40
Κεφάλαιο 5^ο	42
5.1 Γενικά Συμπεράσματα	42
Επίλογος	44
Παράρτημα	46
Βιβλιογραφία	49

Πρόλογος

Το παιδικό σχέδιο θεωρείται ως το μοναδικό μέσο επικοινωνίας των παιδιών. Πόσες φορές δεν έχουμε κοιτάξει ένα παιδικό σχέδιο και έχουμε αναρωτηθεί τι μπορεί να θέλει να μας πει το παιδί με αυτήν την ζωγραφιά του ή γιατί το ζωγράφισε αυτό. Τα μικρά παιδιά εξοπλίζονται λοιπόν με όλα τα εφόδια που χρειάζονται, χαρτί, χρώματα και μπογιές και προσπαθούν να αποτυπώσουν όλα όσα σκέφτονται, τους φόβους τους, τις ανησυχίες τους αλλά και τις ελπίδες τους.

Τα τελευταία χρόνια οι ζωγραφιές των παιδιών προκαλούν όλο και περισσότερο το ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών, ψυχολόγων αλλά και των μελετητών. Πολλοί ψυχολόγοι έχουν εντάξει το παιδικό σχέδιο ως μέσο θεραπείας, αφού μέσα από την διαδικασία παρατήρησης και ανάλυσης των σχεδίων των μικρών παιδιών, μπορούν να αποκτηθούν πληροφορίες σχετικά με την κοινωνική συναισθηματική σωματική και πνευματική ανάπτυξη κάθε παιδιού.

Από πολύ μικρά τα παιδιά προσπαθούν να επικοινωνήσουν μαζί μας έστω και με μια μικρή αποτύπωση σε ένα χαρτί. Σύμφωνα με τον Lowenfield (1947) το παιδί μέσα από την ζωγραφιά, την κατασκευή, ενώνει διαφορετικά στοιχεία του περιβάλλοντος για να φτιάξει ένα σύνολο ένα νόημα. Η επιλογή που κάνει, ο τρόπος που συνενώνει δείχνει ότι το παιδί δίνει μια εικόνα του εαυτού του.

Στην παρακάτω εργασία με την βοήθεια μιας εκτενής βιβλιογραφίας θα γίνει αρχικά μια ιστορική ανασκόπηση. Στην συνέχεια θα αναλυθεί η σημασία του παιδικού σχεδίου, τι είναι το παιδικό σχέδιο; γιατί ζωγραφίζουν τα παιδιά; αλλά και για την σχεδιαστική διαδικασία και τα αποτελέσματα της. Θα μιλήσουμε για της πληροφορίες που μπορεί να μας δώσει μια ζωγραφιά αλλά και για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που είναι αποτελέσματα διαφόρων ερευνών. Θα αναλυθούν δείγματα ζωγραφιών μικρών παιδιών.

Κεφάλαιο 1

1.1 Ιστορική Ανασκόπηση

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα περίπου εκδηλώθηκε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παιδική τέχνη. Σε πολλές χώρες ανά τον κόσμο αξιολογήθηκαν, περιγράφηκαν και συγκρίθηκαν με τις ζωγραφιές των ενηλίκων. Μέσα από αυτή την το παιδικό σχέδιο κατακρίθηκε, θεωρώντας το αποτυχία. Στόχος των εκπαιδευτικών εκείνης της εποχής ήταν τα παιδιά να φτάσουν στο επίπεδο να ζωγραφίζουν όσο καλά ζωγραφίζουν και οι ενήλικες.

Στα τέλη του 19ου αιώνα οι πρώτοι μελετητές υποστηρίζουν ότι τα παιδιά στην ζωγραφιά τους απεικονίζουν τις σκέψεις τους και τα συναισθήματά τους, ως αποτέλεσμα να κινήσει το έντονο ενδιαφέρον των μελετητών για έρευνα. Συγκρίθηκαν και ταξινομήθηκαν παιδικές ζωγραφιές με φύση το φύλο και το πολιτιστικό επίπεδο των παιδιών, υπήρχαν έρευνες οι οποίες επικεντρώθηκαν κυρίως στη συχνότητα θεμάτων σχεδίασης ενώ κάποια άλλα επικεντρώθηκαν στην προσπάθεια να οριστεί ένα αντικειμενικό σύστημα βαθμολόγησης για την αξιολόγηση των σχεδίων. Υπήρχαν επίσης έρευνες οι οποίες επικεντρώθηκαν στους ψυχικά άρρωστους ασθενείς. Οι ειδικοί θεωρούσαν ότι η διάγνωση τους επιβεβαιωνόταν μέσα από την εικαστική τους έκφραση. Οι έρευνες των πρώτων μελετητών υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικές για την πορεία του παιδικού ιχνογραφήματος και έθεσαν βάσεις και για τις μετέπειτα έρευνες. Ο Kerschensteiner (1905) μετά από πολλές έρευνες και μελέτες κατέληξε σε τρεις γενικές εξελικτικές κατηγορίες: τα σχηματικά σχέδια, σχέδια τα οποία δείχνουν την οπτική εμφάνιση των αντικειμένων και τα σχέδια που έχουν ως σκοπο την τρισδιάστατη αναπαράσταση του χώρου. Ο Rouma (1913) μέσα από μελέτες παιδικών σχεδίων κατέληξε σε 10 στάδια εξέλιξης της ανθρώπινης φιγούρας και τέλος ο Luquet (1913, 1927) διέκρινε 5 στάδια ανάπτυξης.

Κατά την δεκαετία του 1920 ο ιστορικός τέχνης Hans Prizhorn ενδιαφέρθηκε και συνέλεξε σχέδια ψυχικά άρρωστων ασθενών. Με αυτή του την έρευνα έστρεψε την προσοχή του κοινού τη γνώμη ότι οι εικαστικές εκφράσεις είναι συνετό να έχουν κάποια διαγνωστική αξία και θα μπορούσε ακόμα να έχουν ένα μεγάλο μερίδιο στην αποκατάσταση των ασθενών (MacGregor ,1989).

Το 1921 ο Burt εστίασε στη χρήση των παιδικών σχεδίων ως ένα μέσο για τον καθορισμό του επιπέδου νοημοσύνης. Το αποτέλεσμα σύμφωνα με τις μελέτες του Burt ήταν ότι η ζωγραφική έχει λιγότερη σχέση με τις νοηματικές ικανότητες του παιδιού από

ότι έχουν τα τεστ νοημοσύνης. Όμως η ζωγραφιά πλεονεκτεί σε κάποια άλλα σημεία αφού δεν αποτελεί πρώτη μαθημένη δεξιότητα.

Το 1921 η Goodenough δημιουργεί το τεστ του ανθρώπου. Για την δημιουργία των τεστ, βασίστηκε στις υποθέσεις ότι κάποιες πτυχές του σχεδιασμού σχετίζονται με την νοητική ηλικία και μπορούν να παίζουν σημαντικό ρόλο και να βοηθήσουν στην αξιολόγηση της νοημοσύνης, το 2-E-A αποκαλύπτει και στοιχεία της προσωπικότητας του παιδιού που απεικονίζει μία ανθρώπινη μορφή, παρέχει πληροφορίες και για τους ίδιους τους δημιουργούς αλλά και για την εικόνα που έχουν για τους άλλους. Η έρευνα της Goodenough δημιούργησε την βάση για τα προσχολικά τέστ, στα οποία συγκαταλέγονται και οι ζωγραφιές των παιδιών. Παρέχουν στοιχεία της προσωπικότητας τους, τις σκέψεις, αντιλήψεις, συναισθήματα, χαρές, φόβους τα οποία δεν μπορούν να τα εκφράσουν με τον λόγο τους.

Το 1974 ο Rudolph και ο Arheiw, χρησιμοποίησε το σχέδιο σε μία θεραπευτική διαδικασία. Με την χρήση του σχεδίου ήθελε να αναφέρει συναισθήματα, εμπειρίες και αν είναι δυνατό να λύσει προβλήματα. Το παιδικό σχέδιο σύμφωνα με τους Rudolph & Arheiw δεν αποτελεί μόνο ένα μέσο αξιολόγησης της νοημοσύνης και των συναισθημάτων αλλά και ένα μέσο βοηθητικό για την ανάπτυξή του.

Το παιδικό σχέδιο, σύμφωνα με τον Donald Winnicott (1971), αποτελεί σημαντικό μέσο επικοινωνίας του παιδιού και του θεραπευτή του. Σύμφωνα με αυτό ανέπτυξε την τεχνική του «Το παιχνίδι ορνιθοσκαλισματος». Σε αυτό το παιχνίδι συμμετέχουν και οι 2 μαζί, θεραπευτής και παιδί. Ζωγραφίζουν μαζί δημιουργώντας ορνιθοσκαλισματα. Ο θεραπευτής δημιουργούσε στο χαρτί πρώτη γραμμή απλή την οποία μετά θα συνέχιζε το ίδιο το παιδί δημιουργώντας ένα οποιοδήποτε σχέδιο. Στην συνέχεια το παιδί τραβούσε την μια γραμμή βάζοντας τον θεραπευτή να δημιουργήσει αυτός κάποιο σχέδιο αυτή την φορά. Στόχος του θεραπευτή με αυτήν την ζωγραφική διαδικασία ήταν να δημιουργήσει μία επικοινωνιακή σχέση μεταξύ τους και να κερδίσει την εμπιστοσύνη του παιδιού ώστε αυτό γρήγορα να μπορέσει να του εκφράσει τις κρυφές του σκέψεις και τα συναισθήματά του. Στο τέλος το παιδί μαζί με τον θεραπευτή, βοηθείτε ώστε να μιλήσει και να δημιουργήσει μια ιστορία για την εικόνα που αποτύπωσε σε εκείνη την ζωγραφιά.

Τέλος τις περιόδους 1960, 1970, και 1980 ο μελετητής Winner και πιο συγκεκριμένα το 1982 έθιξε το θέμα σχετικά με την σχέση και την σύνδεση η οποία μπορεί να υπάρχει μεταξύ των παιδιών και την ανάπτυξη των γνωστικών δεξιοτήτων. Έρευνα

200.000 παιδικών σχεδίων έδειξε τις κοινές μορφές σχημάτων αλλά και τις διατάξεις που υπάρχουν στις παιδικές ζωγραφιές σύμφωνα με την γνωστική τους ανάπτυξη (Kelloy 1969).

Οι παραπάνω ερμηνείες αναλύουν επαρκώς τα αποτελέσματα της μιας παιδικής ζωγραφιάς και την αξιολόγηση της άλλης, δεν αναλύουν την σχεδιαστική διαδικασία. Αυτό λοιπόν είχε ως αποτέλεσμα ο Prayer να οδηγηθεί στο συμπέρασμα της υποτίμησης της γνώση των παιδιών. Θα μπορούσαμε λοιπόν να οδηγηθούμε σε λανθασμένες ερμηνείες λόγω αυτής της ελλιπής πληροφόρησης, για παράδειγμα ένα παιδί να ζωγραφίσει μια ανθρώπινη μορφή με δυσανάλογο κεφάλι, μεγαλύτερο δηλαδή από το σώμα , διότι το κάθε παιδί μπορεί να ζωγραφίσει ένα σημαντικό πρόσωπο για το ίδιο αλλά και γιατί μπορεί να αντιμετωπίσει δυσκολίες στο να υπολογίσει τον απαιτούμενο χώρο για να σχεδιάσει τις σωστές αναλογίες (Ζαχαρής Δ.,1971).

1.2 Τι είναι παιδικό ιχνογράφημα

Η λέξη ιχνογράφημα αποτυπώνει την αναπαράσταση κάποιου αντικείμενου ή συμβόλου με την χρήση του μολυβιού ή με την χρήση κάποιου χρώματος. Αποτελεί μία μοναδική έκφραση που είναι δύσκολο πολλές φορές να ερμηνευτεί από κάποιον ενήλικα. Υπήρχαν πολλοί μελετητές οι οποίοι τείνουν να χρησιμοποιήσουν την λέξη σχέδιο αντί για ιχνογράφημα. Μπορούμε λοιπόν να αναρωτηθούμε ποία από τις δύο λέξεις θεωρείται σωστή, ιχνογράφημα ή σχέδιο. Σύμφωνα με τις πηγές της ελληνικής βιβλιογραφίας χρησιμοποιούνται και οι δύο λέξεις. Ρίχνοντας μια ματιά στο λεξικό της ελληνικής γλώσσας θα διαπιστώσει κανείς ότι η λέξη σχέδιο έχει πολλές ερμηνείες. Μια σημασία της είναι και η παρακάτω, σχέδιο είναι η παράσταση αντικειμένου σε ένα χαρτί με γραμμές ,με την λέξη ιχνογράφημα εννοούμε την αναπαράσταση κάποιου αντικειμένου η συμβόλου με την χρήση ενός μολυβιού χωρίς την χρήση απαραίτητα κάποιου χρώματος. Οι 2 λέξεις συνυπάρχουν η μία με την άλλη στην ελληνική βιβλιογραφία. Μελετητές, παιδαγωγοί και ψυχολόγοι στις έρευνες τους και στις βιβλιογραφίες τους χρησιμοποιούν τους δύο όρους πλαταινεύοντας ή στενεύοντας την αρχική τους σημασίας. Στην δική μας μελέτη θα χρησιμοποιηθούν και οι δύο όροι, με σημασία την δημιουργία του παιδιού να σε ένα χαρτί

με την χρήση είτε χρωμάτων είτε μόνο με την χρήση ενός μολυβιού. Η σημασία όμως της μιας συμπίπτει με της άλλης. Και οι δύο λέξεις συνυπάρχουν η μία με την άλλη στην ελληνική βιβλιογραφία. Πρόκειται για μια γνωστική – κινητική διαδικασία και για το λόγο αυτό το παιδικό ιχνογράφημα ή παιδικό σχέδιο, όπως αλλιώς αποκαλείται θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα χρήσιμο διαγνωστικό αλλά παράλληλα και ένα ψυχομετρικό εργαλείο.

Το παιδικό ιχνογράφημα δηλαδή μια παιδική ζωγραφιά είναι ο τρόπος έκφρασης, η αφήγηση της οπτικής που έχουν τα παιδιά για τον κόσμο. Παρατηρώντας ένα παιδικό σχέδιο διάφορα ερωτήματα γεννιούνται στον αναγνώστη, για τις σκέψεις, τα συναισθήματα του παιδιού. Το παιδί σε ένα χαρτί δεν ζωγραφίζει απλά ένα αντικείμενο, αποτυπώνει πλήθος στοιχείων. «Μια μογιά στα χέρια των παιδιών είναι ένα κλειδί που ξεκλειδώνει σκέψεις και συναισθήματα από τον κόσμο του» γράφει η Molegou (1976).

Ερμηνεύοντας μια παιδική ζωγραφιά γίνεται αντιληπτή η γνωστική ανάπτυξη, ο κόσμος μέσα από τα μάτια των παιδιών αλλά και κυρίως και η συναισθηματική κατάσταση την οποία βρίσκεται το παιδί – δημιουργός. Σύμφωνα με τον Vygotsky ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά < ένα παιδί που ζωγραφίζει λέει παράλληλα και μία προσωπική του ιστορία. Ειδικά για την παιδική ηλικία η εικαστική αυτή έκφραση συμπληρώνει τις περισσότερες φορές προφορική έκφραση από όποια αιτία και να προέρχεται (Κουλούρη – Αντωνοπούλου 2005).

Σε ένα παιδικό σχέδιο πρωταγωνιστές είναι τα σύμβολα, οι γραμμές, οι μούτζουρες, αντικείμενα και διάφορα χρώματα. Μία κόλλα χαρτί αποτελεί ένα σκηνικό πάνω στην οποία το μολύβι αποτυπώνει σκηνές από την καθημερινή ζωή, μνήμες ή προσωπικές φαντασιώσεις. Το παιδικό σχέδιο είναι ένας λόγος αυθόρμητος, μια μορφή έκφρασης του παιδιού. Είναι το μέσο που έχουν στη διάθεσή τους τα παιδιά για να μας δείξουν τους φόβους, τα συναισθήματα, τις χάρες, την αγωνία τους, το κάθε παιδί εξελίσσετε μαζί τους, μαθαίνει ανακαλύπτει και πειραματίζεται. Το άτομο θα είναι έτοιμο να δημιουργήσει τα πρώτα του σχέδια όταν θα είναι στη θέση να κρατήσει με το χέρι του ένα σχεδιαστικό μέσο, αυτό λοιπόν μπορεί να κάνει εμφανές πως η διαδικασία της σχεδίασης είναι έμφυτη και ξεκινά από την νεαρή ηλικία (Μποτούρογλου, 2001).

1.3 Γιατί ζωγραφίζουν τα παιδιά

Το παιδί έχοντας ως σύμμαχο του ένα χαρτί και ένα μολύβι αποτυπώνει και καταγράφει τις σκέψεις του, τα συναισθήματά του. Το σχέδιο αποτελεί για αυτά μια μορφή παιχνιδιού. Ένα παιχνίδι που τους βοηθά να εξασκούν και να αναπτύσσουν δεξιότητες οι οποίες θα τους είναι ιδιαίτερα σημαντικές για τα επόμενα χρόνια της ζωής τους, θεωρία της προγύμνασης. Σύμφωνα με τον Anehlein η κατάκτηση της πρώιμης σχεδιαστικής ανάπτυξης βοήθησε σημαντικά στην απόκτηση και την χρήση άλλων αναπαραστασιακών συστημάτων όπως για παράδειγμα τα μαθηματικά και η γλώσσα.

Σύμφωνα με τον Piaget το παιδικό σχέδιο κρύβει ένα συμβολικό παιχνίδι αλλά και την φαντασία του παιδιού, για τον Piaget το παιδικό σχέδιο και η εξελικτική του πορεία υπήρξε για αυτόν, σημαντικό εργαλείο για την εξέλιξη της θεωρίας του ως προς την αναπτυσσόμενη αναπαράσταση του κόσμου του παιδιού. Κατά τον Piaget το παιδί καθώς ζωγραφίζει μοιράζει και καταγράφει με την μορφή ενός απλού παιχνιδιού προσωπικά γεγονότα τα οποία τον απασχολούν.

Ένα παιδί ζωγραφίζει μέσω της μνήμης ή της φαντασίας. Έχει παρατηρηθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών χρησιμοποιεί την μνήμη περισσότερες φορές από ότι την φαντασία. Αυτό εξαρτάται και από τον παράγοντα ηλικία. Για παράδειγμα τα παιδιά μικρής ηλικίας δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σε ότι φαντάζονται από ότι στην ζωγραφική με ακριβή απόδοση. Τα παιδιά όμως μεγαλύτερης ηλικίας, που δεν ανήκουν στην προσχολική ηλικία αποτυπώνουν και τα αντικείμενα στο χώρο που τους περικλείει. Η ζωγραφική για το παιδί αποτελεί μία απασχόληση στην οποία δε μπορεί να είναι ο εαυτός του. Θα έχει την δυνατότητα να αποτυπώνει ελεύθερα και αυθόρμητα τον εσωτερικό κόσμο, τα συναισθήματα του και τα προβλήματα του. Κατά τον Freud το παιδικό σχέδιο ενός παιδιού επηρεάζεται έντονα από του φόβους και τις ασυνείδητες επιθυμίες του με την έκφρασή τους να γίνεται με ένα τρόπο μεταμορφωμένο πάνω στο χαρτί. Το χαρτί είναι για τα παιδιά μια «ψαλίδα ασφαλείας» ένα μέσο που τους δίνει την δυνατότητα απελευθέρωσης, εκτόνωσης του εσωτερικού κόσμου, χωρίς την κριτική και την αυτοκριτική που υπάρχει στο προφορικό λόγο. Χωρίς αυτό τα παιδιά θα ήταν εγκλωβισμένα. Διάφορες θεωρίες υποστηρίζουν ότι ένας ακόμα λόγος της ζωγραφικής των παιδιών είναι για να αποκτήσουν πιο ευεργετικό ρόλο αλλά και να ασκήσουν έλεγχο. Σύμφωνα με ένα παράδειγμα που υπάρχει, ένα μικρό αγόρι ζωγράφησε κάποιες σκηνές πολέμου. Αυ-

τό που μεταφράστηκε από τις ζωγραφιές του ήταν ότι δεν αποτύπωνε σκηνές βίας που μπορεί να βιώσει στην ζωή του απλά έκανε αντιγραφές εικόνων που πιθανότατα είχε δει από κάποιο έργο ή κινούμενο σχέδιο.

Επιπρόσθετα ως κίνητρο λειτουργούν και οι κοινωνικές επιδράσεις των παιδιών. Κυρίως οι επιδράσεις που προέρχονται από την οικογένεια. Οι γονείς μπορούν να επηρεάσουν την ποσότητα των σχεδίων ανάλογα με την υποστήριξη που δίνουν στο παιδί τους και κυρίως από το υποστηρικτικό υλικό που παρέχουν στα παιδιά τους όπως χαρτί, μολύβια, χρώματα. Οι έφηβοι εξάλλου παράγουν λιγότερα σχέδια, γιατί οι ενήλικες συμπεριλαμβανόμενων και των εκπαιδευτικών, στην πραγματικότητα υποτιμούν το ιχνογράφημα των μεγαλύτερων παιδιών αντιμετωπίζοντας τα ως μια ανώριμη και παιδαριώδη δραστηριότητα(Kelloy 1970).

Τέλος σημαντικός λόγος που ζωγραφίζουν τα παιδιά είναι η δημιουργία εικόνων. Η δημιουργία των εικόνων αυτών είναι η αποτύπωση των δικών τους εμπειριών, του δικού τους εσωτερικού χώρου. Η ζωγραφική αποτελεί για το παιδί κατά κάποιο τρόπο μία μορφή ζωής. Ζωή για το παιδί γιατί ζωγραφίζοντας καταφέρνει να την αποτυπώσει στο έργο του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2°

2.1 Στάδια εξέλιξης του παιδικού ιχνογραφήματος

Ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα των ερευνών πάνω στο παιδικό ιχνογράφημα είναι ότι υπακούει σε δικούς του νόμους και διαγράφει την δική του εξελικτική πορεία η οποία περνάει μέσα από κάποια στάδια. Το παιδί θα είναι σε θέση να ζωγραφίσει από την στιγμή που θα μπορεί να κρατήσει ένα μολύβι με το χέρι του, με την βοήθεια του μολυβιού θα αφήσει τα πρώτα του αποτυπώματα επάνω στο χαρτί. Αυτά τα στάδια που περνάει το ιχνογράφημα είναι και ο διαχωρισμός που μέχρι σήμερα επιτρέπει την ένταξη

ιχνογραφικών γεγονότων σε ορισμένες φάσεις της ψυχοφυσικής εξέλιξης του παιδιού. Όσο το παιδί μεγαλώνει ψυχικά αλλά και σωματικά γίνονται αντιληπτές διάφορες πτυχές της καλλιτεχνικής τους δραστηριότητας.

Υπάρχουν τρία μεγάλα εξελικτικά στάδια, το στάδιο σκαριφήματος, του σχήματος και της καλλιτεχνικής διαμόρφωσης της ιχνογράφησης. Τα στάδια αυτά εξελίσσονται καθώς αναπτύσσεται το παιδί. (Fleck – Bngert R. , 1996)

Η εξέλιξη της παιδικής ιχνογράφησης στα παιδιά από 18 μηνών έως και την εφηβεία :

- ✓ 18 μηνών – 2 ½ χρονών. Από 18 μηνών τα παιδιά ξεκινούν να χρησιμοποιούν το μολύβι δημιουργώντας τα πρώτα σημάδια στο χαρτί. Το στάδιο αυτό ονομάζεται προσχεδιάσματα. Τα προσχεδιάσματα γίνονται κυρίως με το σώμα καθώς αυτά μετακινούνται στον χώρο λίγο αργότερα στην ηλικία 1- 2 ετών ξεκινάνε τα μουντζουρώματα τα οποία δείχνουν την επίγνωση των σχηματικών παραστάσεων και τον συντονισμό του χεριού με το μάτι. Δεν έχουν ως στόχο να ζωγραφίσουν κάτι συγκεκριμένο, είναι ένας σχεδιασμός από γράμμα καθέτως για τα πρώτα χρόνια και οριζόντια για μετέπειτα μήνες. Το στάδιο του μουντζουρώματος ή του ορνιθοσκαλίσματος είναι το στάδιο κατά το οποίο σχεδιάζει ένα συνδυασμό από ποικιλίες γραμμές προς όλες τις κατευθύνσεις (Μπέλλα , 1986). Ο σχηματισμός αυτός δείχνει την πρόθεση, τον αυθορμητισμό ή την προσπάθεια αναπαράστασης, ενώ το γραφικό ίχνος μας δείχνει τον έλεγχο, την ρευστότητα, την δυσκολία κάλυψης του χώρου. Στην ηλικία από 18 μηνών έως και 20 μηνών αυτό που παρατηρούμε στα σχέδια είναι μονοπλευρικά, δηλαδή ανάλογα με το ποιο χέρι χρησιμοποιεί το παιδί για να σχεδιάσει θα τοποθετήσει και το σχέδιό του. Αν δηλαδή χρησιμοποιήσει το δεξί χέρι του θα τοποθετήσει την ζωγραφιά στην δεξιά πλευρά και αντίστοιχα στην αριστερή, εάν σχεδιάσει με το αριστερό. Επιπρόσθετα μπορεί και να φυγοκεντρά διότι ξεκινούν από το δεξί τμήμα του χαρτιού ή το αριστερό και απομακρύνονται τόσο δεξιά όσο και αριστερά. Οι καμπύλες που σχηματίζονται στο χαρτί έχουν θετική κατεύθυνση, αντίθετη με εκείνη του ρολογιού ή αρνητική κατεύθυνση, σύμφωνα με εκείνη του ρολογιού. Αυτή η κίνηση συνδέεται με τον τρόπο εγκεφαλικής διαμόρφωσης του παιδιού, όσο μεγαλώνει και κυρίως μετά την ηλικία των τριών ετών γίνεται κυρίως κινητική. Από 20 μηνών έως και 2 ½ ετών ξεκινάει για το παιδί το αντιληπτικό στάδιο. Σχεδιάζει με ιδιαί-

τερη προσοχή και έχει μεγαλύτερο έλεγχο στις κινήσεις των χεριών των του πάνω στο σχέδιο.

- ✓ 2 ½ - 5 ετών. Από την αρχή αυτού του σταδίου και στην ηλικία των 2 ½ ετών το παιδί αντιλαμβάνεται το σχέδιο ως μια αναπαράσταση αντικειμένων. Αυτό είναι και το στάδιο που ονομάζεται «αρχή της αναπαράστασης». Το συγκεκριμένο στάδιο χαρακτηρίζεται από τυχαία αναπαράσταση, ενώ η γραμμή του ιχνογραφήματος ξεκινά να είναι πιο ακριβής, ενώ οι κύκλοι ζωγραφίζονται ως σπινάλ. Στην ηλικία των 3 ½ ετών ξεκινάνε αναπαραστασιακά σχέδια. Εκείνη την περίοδο τα παιδιά ξεκινάνε να δημιουργούν διακεκομμένες γραμμές και αυτό θα οδηγήσει να αποκτήσει το παιδί την δυνατότητα να δημιουργήσει περισσότερες ξεχωριστές και αναγνωρίσιμες εικόνες. Εντούτοις μπορεί το παιδί να μην καταφέρνει να συντονίσει όλα τα μέρη ενός σχεδίου για παράδειγμα σε μία ζωγραφιά όπου θα απεικονίζεται ένας άνθρωπος πολύ πιθανό τα μάτια ή μύτη να βρίσκονται εκτός του καθορισμένου σχεδίου δηλαδή το κεφάλι. Μετά τα 3 ½ έτη ενός παιδιού αρχίζουν να διαφαίνονται κάποια σχέδια. Το συγκεκριμένο στάδιο χαρακτηρίζεται από την αναπαράσταση του <<ανθρωπάκου>> ο οποίος είναι <<κεφάλας>> έχει ένα μεγάλο κύκλο για κεφάλι από δύο γραμμές για χέρια και πόδια και για χέρια που εκτείνονται κάτω δεξιά και αριστερά αντίστοιχα (Μπέλλας , 1986). Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του σταδίου είναι η συντομία και η ακρίβεια. Τα αντικείμενα παίρνουν συγκεκριμένη μορφή. Ο ανθρωπομορφισμός, ταύτιση δηλαδή του παιδιού με κάθε έμψυχο ων. Η ταυτόχρονη χρήση διάφορων προοπτικών, οι αναλογίες, τα αντικείμενα ζωγραφίζονται ανάλογα με την σημασία που έχουν για το παιδί και όχι με τις πραγματικές αναλογίες. Και τέλος η διήγηση ζωγραφιά αντικαθιστά την γλώσσα των λέξεων χωρίς να αλλάξουν οι πληροφορίες. Στην ηλικία 3 – 4 ετών το παιδί ζωγραφίζει αυτά που το ίδιο έχει εντοπίσει ως εικόνα .Αυτό είναι το στάδιο κατά το οποίο τα σχέδια γίνονται με την πρόθεση της αναπαράστασης.
- ✓ 5 – 8 ετών Σε αυτήν την ηλικία τα ιχνογραφήματα γίνονται ανάλογα με την ανάπτυξη του παιδιού. Το παιδί αλλάζει οπτική γωνία για να παρουσιάσει τις λεπτομέρειες για το αντικείμενο που θέλει να απεικονίσει. Το στάδιο αυτό χαρακτηρίζεται από διαφάνεια, περιστροφή και έλλειψη προοπτικής. Επιπλέον ξεπερνάει το σχήμα του γυρίνου και απεικονίζει ξεχωριστά το σώμα από το κεφάλι. Επιπλέον

ον απεικονίζονται όλο και περισσότερα λεπτομέρειες όπως χέρια ,πόδια, δάχτυλα και παλάμες.

- ✓ 8 ετών – εφηβεία. Το τελευταίο αυτό εξελικτικό στάδιο χαρακτηρίζεται από ιχνογράφηση με λογική οργάνωση των επιπέδων. Επιλέγουν μια συγκεκριμένη οπτική γωνία σε κάθε σχέδιο τους, αυτό είναι το στάδιο του «οπτικού ρεαλισμού». Στην ηλικία περίπου των εννέα ετών τα σχέδια των παιδιών γίνονται όλο και πιο τυποποιημένα χάνοντας τον αυθορμητισμό. Καθώς και φέρουν όλο και λιγότερο την σφραγίδα του δημιουργού. Σε αυτό το στάδιο παρατηρούμε την απογοήτευση των παιδιών με τα σχέδια τους καθώς δεν απεικονίζουν αυτό που ήθελαν να πετύχουν. Έτσι λοιπόν ασχολούνται όλο και λιγότερο με την ζωγραφική. Τα παιδιά που ενθαρύνονται να ζωγραφίζουν , αναπτύσσουν την φαντασία τους δημιουργούν χαρακτήρες και καρικατούρες εξασφαλίζοντας μια σχετική ελευθερία στην εκφρασή τους. (Γκλον Τόμας, Ανέλ Σίλκς, 1997). Σύμφωνα με τον Luquet (1913) τα εξελικτικά στάδια της παιδικής ιχνογράφησης είναι τέσσερα α) τυχαίους ρεαλισμούς από δύο ετών μέχρι την περίοδο την λήξης του μουντζουρόματος β) αποτυχημένος ρεαλισμός, 3-4 ετών, το παιδί προσπαθεί να αναπαράγει τις μορφές, γ) διανοητικός ρεαλισμός 4- 12 ετών το παιδί ζωγραφίζει τα αντικείμενα όχι όπως ήδη ξέρει αλλά αναμιγνύοντας διάφορες οπτικές γωνίες, δ) οπτικός ρεαλισμός 12 ετών περίπου, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την ανακάλυψη της προοπτικής.

2.2 Ανθρωπάκος

Το παιδί ξεκινά την ζωγραφική του δραστηριότητα όταν θα είναι σε θέση να κρατήσει στο χέρι του το μολύβι και να καταφέρει να χαράξει τις πρώτες του γραμμές , τα πρώτα του σημεία. Το αποτέλεσμα αυτό προέρχεται από την κίνηση των μυών των χεριών του. Σε λίγο καιρό επάνω στο χαρτί θα δημιουργήσει ένα συνονθύλευμα από γραμμές προς πολλές κατευθύνσεις κυκλικές με άκλητες ή και κλειστές. Περίπου στην ηλικία των τριών ετών κάνει την εμφάνιση του το πρώτο σχέδιο με την αναπαράσταση του ανθρωπάκου. Ένα σχέδιο που αναπαριστά ένα δυσανάλογο κεφάλι σε σχέση με το σώμα. Πιο συγκεκριμένα αποτελείται από ένα κύκλο για κεφάλι μέσα απο το οποίο δύο γραμμες κατε-

βαίνουν για πόδια και άλλες δύο για χέρια. Σταθερά παραμένουν τα υπόλοιπα γνωρίσματα όπως είναι τα μάτια το στόμα και η μύτη. Η συγκεκριμένη αναπαράσταση του ανθρωπάκου είναι μία ιχνογραφική δραστηριότητα ή οποία απασχολεί έντονα το παιδί και περιγράφει μια ιδιόμορφη εξέλιξη.

Στην μετέπειτα ηλικία και περίπου στα τέσσερα έτη ο άνθρωπος γυρίνος μετατρέπεται σιγά σιγά ως ένας μικρός άνθρωπος, με δύο ωόειδη σχήματα, το ένα αποτελεί το κεφάλι και το άλλο το σώμα. Στην ηλικία αυτή η ζωγραφιά που απεικονίζει μια ανθρώπινη μορφή γίνεται ολοένα και πιο ξεκάθαρη και αποτελεί τον γνωστό ανθρωπάκο (Bonhomme). Το κεφάλι όμως συνεχίζει να είναι ατελές. Στο σχέδιο αυτό θα προσθέτει σταδιακά μαλλιά, θα γίνεται πιο συμμετρική, τα χέρια και τα πόδια θα τοποθετούνται σε συμμετρική θέση ενώ θα κάνουν σιγά σιγά την εμφάνισή στο κεφάλι του ανθρωπάκου και τα αυτιά. Αργότερα και στην ηλικία των έξι ετών το παιδί θα ξεκινήσουν να ντύνει τον ανθρωπάκο. Πλέον το παιδί ξεκινά να ταυτίζει την ιχνογραφική του δραστηριότητα με κάποιο μέλος της οικογένειάς του. Περίπου στην ηλικία των επτά ετών και με την είσοδο του στο δημοτικό το παιδί θα ξεκινήσει να περιγράφει με λόγια τα σχέδια του.

2.3 Ανάπτυξη δεξιοτήτων στο σχέδιο

Ως ενός έτους

- Μιμούνται πράξεις με όλο τους το σώμα
- Δημιουργία αντικειμένων με το φαί τους
- Γνωρίζουν ότι οι κινήσεις τους καταλήγουν στην δημιουργία κάποιου σημαδιού.

Ένα έως δύο ετών

- Πρώτα σημάδια η μουντζούρα
- Πιάνουν τα χρώματα με την παλάμη
- Δημιουργούν στο χαρτί σημάδια με τα οποία αναπαριστούν την κίνηση του σώματος τους και την κίνηση άλλων αντικειμένων

Δύο έως τριών χρονών

- Δημιουργούν συνεχείς γραμμές και κλειστά σχήματα για να αναπαραστήσουν το εσωτερικό και το εξωτερικό
- Συνδυάζουν γραμμές και σχήματα
- Σχεδιάζουν ξεχωριστά σχήματα τα οποία ενώνονται μεταξύ τους

Τρία έως τεσσάρων χρονών

- Ονομάζουν τα σημάδια που δημιουργούν
- Πειραματίζονται με διάφορα υλικά
- Η φάση «γύρινου»
- Δημιουργούν ιστορίες με βάση την ζωγραφιά τους

Τεσσάρων έως πέντε ετών

- Δημιουργία σχημάτων που αιωρούνται στο χαρτί
- Σχεδιασμός ανθρώπινης φιγούρας με περισσότερες λεπτομέρειες όπως χέρια δάχτυλα, πόδια.
- Χωρίζουν το χαρτί σε δύο μέρη με σκοπό να δείξουν το πάνω και το κάτω μέρος

Έξι ετών

- Σχεδιασμός ανθρώπινης φιγούρας που πατάει στο έδαφος και αναπαριστούν με μία γραμμή το έδαφος και με μία τον ουρανό.
- Αποδίδουν το βάθος φτιάχνοντας μικρότερες φιγούρες με σκοπό να δείξουν ότι αυτές βρίσκονται σε μακρινή απόσταση
- Δημιουργούν ολόενα και περισσότερες λεπτομέρειες όπως παράθυρα στο σπίτι πόρτα και καμινάδες
- Τα σχέδια τους έχουν στοιχεία από ιστορίες

2.4 Η μουντζούρα

Το μουντζούρωμα παρατηρείται στην ηλικία των ενός έως τριών ετών και είναι η αρχή της περιπέτειας για τα παιδιά. Η παιδική έκφραση απεικονίζεται με το ανακάτεμα στο πλαστικό επίπεδο και στην μουντζούρα στο γραφικό. Είναι μια παλινδρομική κίνηση με συνεχόμενη περιστροφή. Το χέρι του παιδιού διατρέχει ελεύθερο στο χαρτί δείχνοντας την ανάγκη του για την πρώτη επικοινωνία. Δεν είναι τίποτα άλλο από την έκφραση, ενός ιδιαίτερου για κάθε άτομο βιοψυχικού ρυθμού που κινεί την εμφάνιση του τα πρώτα σήματα. Μαζί με την αίσθηση της ισορροπίας.

Το μουντζούρωμα είναι πάνω από όλα κινησιακή δραστηριότητα, αποτελείται από δύο χαρακτηριστικά

- τον τρόπο σχεδίασης, την πρόθεση, τον αυθορμητισμό, την προσπάθεια αναπαράστασης
- το γραφικό ίχνος, αποτελείται από τον έλεγχο, την ρευστότητα, την κάλυψη του χώρου, επικράτηση καμπυλών και όλα όσα επισημαίνουμε και ερμηνεύουμε.

Σύμφωνα με τον Μαρτ Μπέρον υπάρχουν τρία στάδια μουντζουρώματος:

- i. Φυτικό κινητικό στάδιο περίπου στην ηλικία των 18 μηνών. Τότε χαρακτηρίζεται το παιδικό είδος, σχετικά κυκλικό καμπύλο ή μακρόστενο. Το μολύβι δεν ξεκολλά από το χαρτί και οι ελλειπτικοί κύκλοι ξεκινούν από το κέντρο και αντιστοιχούν στην αργή κίνηση.
- ii. Αναπαραστασιακό στάδιο δύο έως τριών ετών. Αυτό το στάδιο χαρακτηρίζεται από μεμονωμένες μορφές με το σήκωμα του μολυβιού.
- iii. Επικοινωνιακό στάδιο τριών έως τεσσάρων ετών. Το παιδί δημιουργεί μια φανταστική γραφή, σχεδιασμένη συνήθως σαν δόντια πριονιού με την οποία προσπαθεί να αναπαράγει τα γράμματα των ενηλίκων. (Μερεντιέ, 1981)

2.5 Γενικά στοιχεία αξιολόγησης των παιδικών Σχεδίων

Κράτημα Μολυβιού

- Χαλαρό: Ελεύθερη και χαλαρή κινητικότητα
- Σφιγμένο: Μυική συστολή

Κάλυψη της Κόλλας

- Ιδιαίτερη γεμάτη κόλα: Οικειότητα , διαχυτικότητα , εξωστρέφεια , θέληση του παιδιού να μεγαλώσει γρήγορα. Το παιδί έχει ανάγκη να κινείται σε άνετους χώρους, να εκτονώνεται, να εξερευνεί και να περιτριγυρίζεται από πολλούς φίλους.
- Λιγότερη γεμάτη κόλα με γωνίες – αιχμές : Φόβος, εσωστρέφεια, ντροπαλό παιδί δεν του αρέσει η φασαρία . Αναζητά περιορισμένους και προστατευτικούς χώρους.

Σημείο εκκίνησης

- Κέντρο: ευθυμία , χαρά , ευτυχία , φυσιολογικό και ασφαλές άτομο .Τάση για επικέντρωση στον αυτό του.Τάση για συναισθηματική συμπεριφορά.

Άκρα : Κάποια αναστολή, αίσθημα αποξένωσης

- Ψηλά στη στη σελίδα πιθανόν υψηλά επίπεδα τάσης επίτευξης.
- Χαμηλά στη σελίδα: Συναισθηματική ανασφάλεια, πιθανή νευρικότητα.
- Πάνω δεξιά στη Σελίδα: Δεν υπάρχουν στοιχεία για παιδιά
- Πάνω αριστερά: Νοητική καθυστέρηση, συχνά χρησιμοποιείται στα παιδιά στις πρώτες τάξεις του δημοτικού.
- Δεξιά πλευρά: Προσκόλληση στο παρελθόν.
- Αριστερή πλευρά: Επιθυμία να μεγαλώνει να αισθάνεται την φιλία.

Γραμμή

- Ομαλή: Αισθάνεται σίγουρο ,αντιμετωπίζει με ενθουσιασμό την πραγματικότητα, δεν διευκολύνεται να ενταχθεί στο νέο περιβάλλον.
- Ακανόνιστη Γραμμή: Φοβάται την απομάκρυνση από την οικογένεια, ντροπαλό παιδί, δυσκολίες προσαρμογής στις νέες καταστάσεις.

Πίεση

- Έντονος Τρόπος: Εκφράζει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει την πραγματικότητα, αντοχή, ικανότητα κυριαρχίας στο περιβάλλον, δραστήριο παιδί, δυναμικό
- Ανάλαφρος Τρόπος : Ευαίσθησία, ντροπαλότητα, αναστολές ,κουράζεται εύκολα, χρειάζεται παρότρυνση.

Μορφή

Κύκλος: Ανθρώπινο πρόσωπο, προσαρμογή, ανοιχτή και ευδιάθετη φύση, επιθυμία για επικοινωνία.

Γωνία: Ένταση, αντίστοιχη ανησυχία, ανάγκη για φροντίδα δείχνει ότι κάτι έχει τραυματίσει το παιδί.

Κουκιδόμορφες γραμμές: φορτισμένες συναισθηματικός κόσμος, φόβος.

Διακεκομμένες γραμμές: φόβος απομάκρυνσης απρόσωπα και πράγματα που αγαπά, ταραχή

Κουβάρι: Τραύμα φόβου.

2.6 ΣΧΕΔΙΟ

Το σχέδιο εκφράζει τα συναισθήματα και τον κόσμο του παιδιού. Ο ήλιος είναι ο πατέρας, το σπίτι η μητέρα, το δέντρο ο εαυτός του. Στην παιδική ηλικία τριών εως τεσσάρων ετών παρατηρούνται δύο είδη σχεδίων, οι μορφές και τα σχήματα.

- Οι μορφές: Παρατηρούμαι πρωτότυπες διασταυρώσεις ενώ σχηματίζονται όλο και πιο εξατομικευμένες κατασκευές. Σε αυτήν την ηλικία τα παιδιά επιλέγουν να ζωγραφίσουν πιο απλές μορφές έχοντας την τάση να τις επαναλαμβάνουν.

- Τα σχέδια: Παρατηρούμαι την τελειοποίηση των μορφών, αναπτύσσεται σιγά σιγά η αισθητική, ενώ στα σχέδια παρατηρούμαι πια σκηνές από την καθημερινή ζωή ή φαντασιώσεις.

Τα σχέδια διαφοροποιούνται κυρίως σ' αυτήν την ηλικία ανάλογα με το φύλο. Τα κορίτσια επιλέγουν να ζωγραφίσουν πιο οικογενειακές στιγμές ή σκηνές από δάσος και λουλούδια. Σε αντίθετη περίπτωση τα αγόρια επιλέγουν να ζωγραφίσουν σκηνές πολέμου ή κυνηγιού ή κάποιου ζώου.

- Σχέδιο Αυτοκινήτου: Παρατηρείται κυρίως σε ζωγραφιές αγοριών. Είναι μια ζωγραφιά που δημιουργούν κυρίως τα αγόρια με τον πατέρα του ή και τον ίδιο τους τον εαυτό να κάθεται στην θέση του οδηγού. Παρατηρώντας ένα αγόρι να απεικονίζει πολύ συχνά αυτό το σχέδιο, καταλαβαίνουμε ότι θέλει να δοκιμάσει τις δυνατότητες του στον έξω κόσμο, να τις αναμετρήσει. Επιθυμεί να επισπεύσει την ενηλικίωση του και πολλές φορές υπάρχει ανάγκη για αποδέσμευση από κάποια καταπιεστικά πρότυπα.
- Σχέδιο Πλοίου-Βάρκα: Εδώ παρατηρούμαι δυο αντίθετες έννοιες, από την μια πλευρά υπάρχει η ανάγκη για αποδέσμευση, αλλά από την άλλη πλευρά η ανάγκη για προστασία του παιδιού από τους γονείς .
- Σχέδιο Αεροπλάνο-Πύραυλος: Το παιδί αναζητά την εξερεύνηση, επιθυμεί να ονειρευτεί και να γνωρίσει την έννοια της φιλίας.
- Σχέδιο Τανκ: Εκφράζει την ισχύ του επιθυμώντας να καλύψει κάποια εσωτερική αδυναμία, επίσης δείχνει την επιθετικότητα, το άγχος και τον φόβο.
- Διαστημικές Φιγούρες: Το σχέδιο αυτό δείχνει πρακτικότητα, εφευρετικότητα, ακρίβεια, φαντασία, ρήγμα επικοινωνίας και απομάκρυνση από τον κόσμο των ενηλίκων.
- Γάτα: Έκφραση της επιθετικότητας αλλά σιωπηλά. Εκφράζει ευγένεια αλλά και πονηριά, ζωντανία και διανοητική περιέργεια.
- Σκύλος: Παρατηρείται συνήθως από ένα συναισθηματικά εξαρτημένο παιδί, καλοσυνάτο, ειλικρινή και γενναϊόδωρο.

- Φίδι: Σπάνια βρίσκουμε σχέδιο με φίδι σε τόσο μικρή ηλικία. Το φίδι είναι το σύμβολο της σεξουαλικότητας, ένα ζώο μαγικό καθώς μπορεί και αλλάζει δέρμα. Παρουσιάζει ένα επιφυλακτικό παιδί, σκέφτεται καλά πριν μιλήσει και εκφράσει αυτό που θέλει, εκδηλώνει δύσκολα τα συναισθήματά του.
- Άγρια Ζώα: Παρατηρείται σε ζωγραφιές παιδιών με αρχηγικές τάσεις, παιδιά με αυτονομία που μπορούν να γίνουν αντιδραστικά και ακατάδεκτα.
- Μαϊμού: Παρατηρείται από παιδιά που έχουν πολλά ενδιαφέροντα με προσαρμοστικότητα, αισιόδοξο χαρακτήρα και υψηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης.
- Άλογο: Παρουσιάζει ένα αποφασιστικό παιδί με ασυνήθιστη αντοχή, ευθυμία, ανεμελιά και ανάγκη από ελευθερία.
- Δράκος: Σύμβολο δύναμης, ισχυρή θέληση, σοβαρότητα, θάρρος, ανάγκη για ενδιαφέροντα, ενδέχεται οι κλειστοί χώροι να το κάνουν επιθετικό.
- Ψάρια: Χαρά, ευθυμία, ηρεμία, με ευφάνταστο χαρακτήρα, ανάγκη για αυτοκυριαρχία.
- Πουλιά: Το παιδί έχει ανάγκη για χάδια και φροντίδα, ανάγκη για αναζήτηση της φιλίας εκτός της οικογένειας.

✓ Σχέδιο Παιδιού Σεξουαλικά Κακοποιημένου

- Απουσία Αντικειμένων
- Ανωριμότητα στο σχέδιο, σταδιακή αποδιοργάνωση του σχεδίου
- Ασυνήθιστα μικρά μάτια
- Μάτια χωρίς κόρη
- Υπερβολικές λεπτομέρειες
- Τετραγωνισμένα σώματα
- Φτωχή ενσωμάτωση των μερών του σώματος

- Έλλειψη διαφοροποίησης του φύλου
  - Σύμβολα που παραπέμπουν σε φαλλικά σύμβολα
  - Προβλήματα στην ταύτιση
  - Παραμορφωμένα σώματα
  - Απουσία ή δυσμορφία προσώπων
  - Πρόσωπα ανέκφραστα
  - Συχνή απουσία των γονιών από το σχέδιο
  - Παράθυρα με κάγκελα
  - Απεικόνιση των σεξουαλικών οργάνων
- ✓ Σχέδιο Παιδιού με Σχιζοφρένεια
- Έντονο περίγραμμα στο σώμα της φιγούρας. Συχνά τοποθετούν φωτιστικά ή κάπες για να κρύψουν το σώμα
  - Έντονες προεξοχές των άκρων
  - Υπερβολή στα μάτια
  - Εκφράζουν το άγχος τους στο πρόσωπο της φιγούρας που σχεδιάζουν
  - Δυσκολία στον προσδιορισμό των ορίων του σώματος
  - Διακεκομμένες γραμμές
  - Κατάργηση του πλαισίου
  - Η ιστορία που σχεδιάζει δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

3.1 Είδη Παιδικού Ιχνογραφήματος

Σύμφωνα με τη Boutonier (1971) τα σχέδια χωρίζονται σε δύο κατηγορίες το ελεύθερο σχέδιο αλλά και το κατευθυνόμενο σχέδιο σε αντίθεση η Stora (1963) υποστηρίζει ότι το σχέδιο διακρίνεται στις παρακάτω κατηγορίες:

- i. το ελεύθερο αλλά παράλληλα και περιορισμένο σχέδιο
- ii. το ελεύθερο σχέδιο
- iii. το σχέδιο με καθορισμένο θέμα π'χ οικογένεια , δάσος , ζώα.

- iv. το σχέδιο με υπαγόρευση
- v. το αντίγραφο
- vi. το σχέδιο από φυσικού
- vii. το σχέδιο που βασίζεται στην μνήμη του παιδιού .

Πιο γενικά όμως καταγράφηκαν οι ακόλουθες κατηγορίες για τα σχέδια : Τα τεστ επιπέδου και ικανοτήτων και τα τεστ προσωπικότητας: ελεύθερο σχέδιο ημιελεύθερο τεστ τα καθαυτού προβολικά τεστ

Τα τεστ επιπέδου και ικανοτήτων έχουν ως κύριο στόχο να αντιληφθούν την νοητική ικανότητα του παιδιού , για αυτό και τα αποκαλούμαι και «εξελικτικές κλίμακες». Σε αυτήν την κατηγορία το θέμα του σχεδίου θα μπορούσε να είναι οποιοδήποτε, όπως για παράδειγμα το σχέδιο ενός ανθρώπου ή κάποια γεωμετρικά σχήματα. Έγκυρο τεστ της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι το τεστ του Ανθρώπου. Τα τεστ της προσωπικότητας επικεντρώνονται κυρίως το ενδιαφέρον τους στην ποιοτική πλευρά του Σχεδίου τόσο μορφολογικά όσο και εκφραστικά. Σύμφωνα με αποφεύγματα οι διάφοροι τύποι σχεδίων αντιστοιχούν σε διάφορες ιδιοσυγκρασίες. Σύμφωνα με την Minkowska (1949) ξεχωρίζει δύο τύπους: αισθητηριακό ή επιληπτοειδή και οπτικό ή σχιζοειδή. Στο δεύτερο είδος το νοητικό επικρατεί η αφαίρεση, η ακινησία, η γενίκευση και η ακαμψία της μορφής και της απουσίας των χρωμάτων. Το αντίθετο συμβαίνει στον αισθητηριακό τύπο.

Συμπερασματικά η ερμηνεία ενός σχεδίου βασίζεται σε πειραματικά δεδομένα, σε συμπεράσματα από διάφορες κλινικές μελέτες, σε εμπειρικές διαπιστώσεις από προσωπικές υποθέσεις των ερευνητών, σε ψυχαναλυτικές αντιλήψεις σχετικά με την εξέλιξη και σε ορισμένες γνώσεις που προσφέρει η ψυχολογία.

Στο ελεύθερο σχέδιο παρατηρούμαι κυρίως την έκφραση και την απόδοση του αντικειμένου και όχι τόσο για την ίδια την προβολή. Στο ελεύθερο σχέδιο το παιδί είναι σε θέση να σχεδιάσει ότι είναι σε αυτό εκείνη την συγκεκριμένη στιγμή αναγκαίο χωρίς ο ειδικός να υποδείξει κάποιο συγκεκριμένο θέμα αλλά και να του επιβάλλει συγκεκριμένο τρόπο η σχεδίαση.

Στο ημιελεύθερο τεστ το παιδί ιχνογραφεί με δόση κάποιο συγκεκριμένο θέμα που θα του παρέχει ο ειδικός, δίνοντας όμως την δυνατότητα να αναλάβει κάποιες πρωτοβουλίες για το αντικείμενο του σχεδίου.Στόχος του ειδικού με το ημιελεύθερο τεστ εί-

να να ελέγξει τους συνειρμούς του παιδιού. Έγκυρο τεστ σε αυτήν την κατηγορία είναι το τεστ ελεγχόμενης προβολής « Controlled Projection»του L.C RAVEN (1944), το οποίο τεστ απευθύνεται σε παιδιά αλλά και σε ενήλικες.

Τέλος έχουμε τα καθεαυτού προβολικά τεστ. Τα τεστ αυτά έχουν προκαθορισμένο θέμα τα οποία ξεκινούν από απλά αλλά και σύνθετα. Η ερμηνεία των συγκεκριμένων τεστ γίνονται με έναν αρκετά σταθμευμένο τρόπο. Ιδιαίτερα σημαντικό σε αυτά τα τεστ είναι το αντικείμενο που θα σχεδιαστεί να έχει εξαιρετικά μεγάλη εκφραστική και συμβολική αξία. Περισσότερα δημοφιλής θέμα σε αυτήν την κατηγορία τεστ είναι η σχεδίαση της ανθρώπινης φιγούρας. Έγκυρα τεστ είναι το <<Human Figure drawing>> της Machover (1949) και το «TP Test» 1961) του Back. Σύμφωνα με το τεστ του Back «TP Test» χρησιμοποιούνται τα τρία προβολικά θέματα του σπιτιού, του δέντρου και της ανθρώπινης φιγούρας. Ο ειδικός ζητά από τον σχεδιαστή να απεικονίσει αυτά τα τρία θέματα σε τρία ξεχωριστά για το κάθε θέμα χαρτιά. Στην συνέχεια δίνει εντολή στον σχεδιαστή να σχεδιάσει στο πρώτο χαρτί ένα δεύτερο όπως θέλει και νομίζει ο ίδιος ο σχεδιαστής. Καταγράφεται ο χρόνος σχεδίασης, την στιγμή που ξεκινά η σχεδίαση και ο χρόνος που ξοδεύει για το κάθε σχέδιο. Στην συνέχεια ακολουθεί ένα ερωτηματολόγιο 23 ερωτήσεων που πρέπει να απαντήσει ο σχεδιαστής. Αμέσως μετά ο ειδικός ζητά ο σχεδιαστής να ζωγραφίσει τα ίδια, τώρα όμως θα πρέπει να χρησιμοποιήσει και χρώματα, δίνοντας στο παιδί και διαφορετικά χρώματα. Κατά την ολοκλήρωση των σχεδίων ο ειδικός απευθύνει πάλι στο παιδί τις ερωτήσεις οι οποίες αφορούν τα ιχνογραφήματα του. Τα αποτελέσματα αξιολογούνται τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά.

Στην ίδια κατηγορία συναντάμε το τεστ της οικογένειας. Είναι ένα από τα πιο σημαντικά τεστ. Καθώς και ένα από τα ευρύτερα χορηγούμενα τεστ. Στο συγκεκριμένο τεστ ο ειδικός ζητά από τον σχεδιαστή να ζωγραφίσει μια οικογένεια ή οποία δεν είναι η δική του. Το συγκεκριμένο τεστ αναδिकνεύει το πλέγμα των οικογενειακών σχέσεων και τις πιθανές οικογενειακές συγκρούσεις, μας αποκαλύπτει την δομή και τις πιθανές οικογενειακές συγκρούσεις, μας αποκαλύπτει την δομή της οικογένειας και τους ρόλους των μελών της, καθώς και την ασφάλεια ή την ανασφάλεια που βιώνει το παιδί μέσα στην οικογένεια. Οι πληροφορίες που μέσα από το ιχνογράφημα της οικογένειας είναι αξιόπιστες στα πλαίσια της ψυχοθεραπείας αλλά και της αγωγής του παιδιού. Τα δύο παραπάνω τεστ είναι ιδιαίτερα πολύτιμα, καθώς μας αποκαλύπτουν τυχόν δυσκολίες που βιώνει και αντιμετωπίζει το παιδί. Η ζωγραφική αποτελεί μια ευχάριστη δραστηριότητα

για το παιδί και τούτο βοηθά τον ειδικό ώστε να μπορέσει να προσεγγίσει και να ανακαλύψει το βαθύ εσωτερικό του κόσμο. Αποτελεί μία δραστηριότητα που αφορά όλες τις ηλικίες και χρειάζονται πολλά υλικά για να ασχοληθεί κανείς μαζί της. Επιπλέον η ζωγραφική διαδικασία είναι ιδιαίτερη ευχάριστη και στους ειδικούς αφού τους δίνει την ευκαιρία να κάνουν με ιδιαίτερη ελευθερία διαγνωστικές εκτιμήσεις και αναλύσεις. Το μόνο μειονέκτημα που παρατηρείται είναι ότι τα τεστ δεν διακρίνονται από αυστηρά μεθοδολογική και αντικειμενική εγκυρότητα, για αυτό και θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με ιδιαίτερη προσοχή. Τα συγκεκριμένα τεστ εκτός από τους ψυχολόγους είναι ιδιαίτερα χρήσιμα και για τους παιδαγωγούς τόσο της προσχολικής ζωής όσο και της σχολικής. Σκοπός των παιδαγωγών είναι η επικοινωνία με τα παιδιά αλλά και να τα δώσουν ώθηση ώστε να εκφραστούν. Να δημιουργήσουν και να αποτυπώσουν την ιστορία τους σε μία ζωγραφιά το μοναδικό που χρειάζονται τα παιδιά είναι την βοήθεια και την ώθηση των παιδαγωγών ώστε να ξεκινήσουν την δική τους ζωγραφιά.

3.2 Το τεστ του δέντρου

Το τεστ του Δέντρου ανακαλύφθηκε από τον ψυχολόγο Καρλ Τσάρλς το 1950. Αφορά μια σχεδιαστική διαδικασία στην οποία ο ειδικός ζητά από τον σχεδιαστή, ενήλικα ή παιδί να σχεδιάσει στο χαρτί ένα δέντρο με ρίζες, κορμό και κλαδιά. Η συγκεκριμένη διαδικασία αποτελεί σημαντική βοήθεια για τους ειδικούς καθώς αποτελεί μια γρήγορη χρονικά διαδικασία που όμως παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την αντίληψη των σχεδιαστών αλλά επίσης αν κατανοούν και διαχειρίζονται τον κόσμο τους. Η σχεδίαση του δέντρου δεν επιλέχθηκε τυχαία, καθώς τα δέντρα αποτελούν εμβληματικές εικόνες σε όλο τον κόσμο κατά την μυθολογία. Η σχεδίαση του δέντρου και η προσπάθεια του σχεδιαστή να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του.

Ο σχεδιαστής ξεκινά την ζωγραφιά του από το τίποτα, ιχνογράφησε μια λευκή σελίδα χωρίς την προϋπόθεση να χρησιμοποιήσει συγκεκριμένα σχεδιαστικά μέσα. Το τεστ του δέντρου έχει την δυνατότητα να παρέχει στοιχεία για τον χαρακτήρα του σχεδιαστή και την προβολή της συναισθηματικής του κατάστασης. Επίσης μπορεί να υπολο-

γίζει την σταθερότητα του ατόμου και κατά πόσο αυτό συγκρούεται εσωτερικά. Επιπρόσθετα έρευνες έχουν δείξει ότι το τεστ αυτό, μπορεί να βοηθήσει στην διάγνωση γνωστικών δυσκολιών ακόμα και τα πρώτα χρόνια της άγνοιας.

Το παιδί θα πρέπει να είναι σε θέση να ζωγραφίσει σε αυτό που του αναθέτουν όποτε η ηλικία 5- 6 ετών είναι και η κατάλληλη για την έναρξη χορήγησης αυτού του τεστ .Σύμφωνα με το τεστ όταν το παιδί φτάσει σε αυτήν την ηλικία τότε ο ειδικός παρέχει τη κατάλληλα σχεδιαστικά μέσα στο παιδί ώστε να ξεκινήσει το τεστ. Ζητάει λοιπόν από το παιδί να σχεδιάσει δύο ζωγραφιές, η πρώτη ζωγραφιά θα είναι όπως εκείνο φαντάζεται το δεύτερο. Στην συνέχεια του ζητάει στο δεύτερο χαρτί ένα δεύτερο διαφορετικό από το πρώτο. Η διαδικασία αυτή γίνεται για την μετέπειτα σύγκριση και καλύτερη αξιολόγηση. Ο χρόνος διεξαγωγής του τεστ είναι από δέκα λεπτά έως μισή ώρα ανάλογα με τις ανάγκες του σχεδιαστή. Στη συνέχεια αξιολογούνται τα παρακάτω σχέδια.

- Το έδαφος/ρίζες: Σε ένα σχέδιο στο οποίο έχουμε απώλεια του εδάφους μπορούμε να υποθέσουμε ότι το παιδί πιθανότατα να εκδήλωνε έλλειψη συναισθηματικής και προσωπικής σταθερότητας. Οι ρίζες του σχεδίου αν σχεδιαστούν με το σχήμα κεραυνού τότε προμηνύει προβλήματα, συναισθηματικούς περιορισμούς, θυμό και ανατροπές
- Ο Κορμός: Ανάλογα με το πάχος των κορμών έχουμε και διαφορετική ερμηνεία. Αν ο κορμός είναι λεπτός τότε αφορά για ένα ευαίσθητο παιδί, συχνά φανερώνει και ένα άτομο με έντονες εξωτερικές εντάσεις που ενοχλούν και διαταράσσουν την ηρεμία του. Αντίθετα ένας παχύς κορμός υποδηλώνει ένα άτομο παρορμητικό με μεγάλη συναισθηματικότητα και ικανότητα αυτοελέγχου. Ένας κορμός που έχει σχεδιαστεί με γραμμές ευθείες παρουσιάζει ένα δίκαιο άνθρωπο ενώ αντίθετα αν ο κορμός σχεδιάστηκε με κοιλότητες και προεξοχές τότε δηλώνει την ύπαρξη φόβου και τραύματα.
- Κλαδιά: Τα κλαδιά υποδηλώνουν την αλληλεπίδραση του παιδιού με το εξωτερικό περιβάλλον. Τα μικρά κλαδιά δηλώνουν κάτι φυσιολογικό και πολύ συνηθισμένο έως 9 ετών. Τα μεγάλα κλαδιά υποδηλώνουν μεγάλη φαντασία ενθουσιώδης ή μη ύπαρξη των κλαδιών στην ζωγραφιά τότε αυτό υποδηλώνει ότι το άτομο δεν αναπτύσσεται φυσιολογικά ή υπάρχουν γνωστικά προβλήματα. Τα σπει-

ροειδή κλαδιά δείχνουν ένα άτομο επικοινωνιακό, ενώ τα ραβδωτά κλαδιά άτομο με πείσμα. Η ύπαρξη φρούτων στο δέντρο στόχους που θέτουν τα παιδιά.

3.3 Τα τεστ της οικογένειας

Ένα από τα πιο σημαντικά τεστ στο παιδικό ιχνογράφημα είναι και αυτό του τεστ της οικογένειας. Αποτελεί ένα απλό τεστ καθώς ο ειδικός δίνει την εντολή στον σχεδιαστή «Ζωγράφισε την οικογένεια σου και τον ευατό σου μέσα σε αυτή» Μέσα από το τεστ, το παιδί «υποδηλώνει τις συγκινησιακές εντάσεις του, τους συγκινησιακούς τραυματισμούς του, τους ψυχικούς ανταγωνισμούς του ή αντίθετα το αίσθημα της ασφάλειας και το βαθμό προσαρμογής του αλλά μαζί με αυτά δείχνει και τις αδύνατες ή στερεές πλευρές του οικογενειακού περιβάλλοντος.» Μπέλλας 2000:152)

Τι πρέπει να προσέχουμε στο σχέδιο του παιδιού:

- Τον χρόνο σχεδίασης
- Αποστάσεις των προσώπων μεταξύ τους
- Ποιο πρόσωπο ζωγράφισε πρώτο και ποιο τελευταίο
- Διορθώσεις που κάνει στην ζωγραφιά του
- Παράλειψη κάποιου προσώπου
- Προσθήκη άλλων ατόμων ή ζώων
- Θέση των χεριών και των άκρων
- Αναλογία ανάμεσα στις φιγούρες
- Ρούχα
- Διανομή ρόλων
- Τρόπος σχεδίασης

Πιο αναλυτικά:

- Το πρόσωπο που εμφανίζεται πρώτο στο σχέδιο υποδηλώνει τον μεγάλο θαυμασμό του παιδιού προς εκείνο το πρόσωπο, την ταύτιση και την προσπάθεια μίμησης του παιδιού. Όταν στην ζωγραφιά την τοποθετεί πρώτα τον εαυτό του τότε

πρέπει πρώτα να δούμε την ηλικία του παιδιού. Στην ηλικία περίπου 4 έως 6 ετών κυριαρχεί στο παιδί του το αίσθημα του εγωκεντρισμού, οπότε κάτι φυσιολογικό να τοποθετεί τον αυτό του πρώτα. Σε άλλη όμως περίπτωση υποδηλώνει την ανάγκη του παιδιού για αγάπη ή οποία παραμένει ανικανοποίητη. Σε αντίθεση περίπτωση όταν το παιδί τοποθετεί τον εαυτό του τελευταίο μπορεί αυτό να σημαίνει υποτίμηση του εαυτού του ή του τρόπου που αισθάνεται ότι αυτή είναι η θέση του μέσα στην οικογένεια του.

- Η παράλειψη κάποιου προσώπου δηλώνει την μη αποδοχή του παιδιού ενώ ή προσθήκη κάποιου άλλου ανθρώπου με τους οποίους το παιδί δεν έχει καθημερινή επαφή υποδηλώνει την ανάγκη για επικοινωνία με στόχο να καλύψει το συναισθηματικό του κόσμο, που δημιουργείται από την οικογένεια τού.
- Η παράλειψη αυτού του παιδιού από την ζωγραφιά φανερώνει την χαμηλή του αυτοεκτίμηση αλλά και την απομόνωση από την οικογένεια του.
- Η απεικόνιση ενός ατόμου με μικρότερες διαστάσεις υποδηλώνει ότι το παιδί επιθυμεί να το μειώσει καθώς τρέφει αρνητικά συναισθήματα για το παιδί. Σε αντίθεση περίπτωση όταν η φιγούρα σχεδιαστεί με υπερβολικά μεγάλες διαστάσεις σε σχέση με τα άλλα πρόσωπα βιώνεται από το παιδί η κυρίαρχη φιγούρα.
- Η αυξημένη απόσταση κάποιου ατόμου σε σχέση με την εγγυότητα που παρουσιάζουν τα άλλα έχει σχέση με την θέση του προσώπου στην οικογένεια όπως το αντιλαμβάνεται το παιδί.
- Όταν το χέρι κάποιου αγκαλιάζει το παιδί γύρω από το λαιμό υποδηλώνει την αίσθηση του παιδιού ότι αισθάνεται περιορισμένο
- Τα κουμπιά στα ρούχα μπορεί να συνδεθούν με την συναισθηματική σπουδαιότητα που έχει αυτό το πρόσωπο για το παιδί.
- Το σβήσιμο ενός προσώπου φανερώνει την εσωτερική συναισθηματική σύγκρουση του παιδιού, σε σχέση με αυτό το πρόσωπο. Από την μία αισθάνεται δυσφορία και από την άλλη φόβο για να εκφράσει τα συναισθήματά του για αυτό.

- Η παράλειψη χεριών ή μπράτσων είναι ο τρόπος που τιμωρεί το παιδί κάποιον που θεωρεί ως απειλή. Πολλές φορές πιθανόν να υποδηλώνει και ένα σημάδι σεξουαλικότητας που δεν βιώνεται ελεύθερα.
- Η προσθήκη κάποιου καπέλου υποδηλώνει την καταπίεση που αισθάνεται το παιδί από το άτομο που σχεδιάζει.
- Η προσθήκη ζώων που δεν υπάρχουν στο σπίτι ίσως σημαίνει την τάση του παιδιού να αποκρύψει την επιθετικότητα που ίσως αισθάνεται σε σχέση με κάποια πρόσωπα του περιβάλλοντος του.
- Τυχόν ελλείψεις – παραλείψεις ή κάποιο άσχημο πρόσωπο δείχνουν μίσος και αυτοπάθεια.
- Η απεικόνιση του παιδιού με διαφορετικό φύλο πιθανόν υποδηλώνει ότι ο σεξουαλικός του ρόλο δεν γίνεται αποδεκτός και το ίδιο δεν αισθάνεται καλά με την σεξουαλική του ταυτότητα.
- Η σχεδίαση μια οικογένειας με ζώα αντί για ανθρώπους φανερώνει ότι το παιδί δεν αισθάνεται μέλος της οικογένειας του ότι βιώνει έντονο ψυχικό πόνο σε σχέση με την οικογένειά του και δεν θέλει να τι βιώσει ξανά σχεδιάζοντας την οικογένειά του.
- Η άρνηση του παιδιού να ζωγραφίσει την οικογένειά του αποτελεί ένδειξη της δυσφορίας του σε σχέση με αυτήν και την πιθανή απουσία συναισθηματικής επικοινωνίας.
- Από τον γονέα που θα ζωγραφίσει πιο κοντά του επιζητεί και την περισσότερη προσοχή και στοργή.
- Η απεικόνιση της οικογένειας μέσα σε μία κορνίζα δείχνει την πολύ αυστηρή διαπαιδαγώγηση που δέχεται και τον έντονο έλεγχο πάνω στον ψυχικό του κόσμο.
- Κάλυψη των χρωμάτων από άλλα χρώματα δείχνει την προσπάθεια του παιδιού να καλύψει τα πραγματικά του αισθήματα του.
- Τελεία για μάτια: εγωκεντρισμός

- Απουσία στόματος: Καταναγκασμός, άγχος, κοινωνική απόσυρση.
- Μεγάλα αυτιά: Ακούει λίγα και δεν δίνει την απαραίτητη προσοχή.
- Μεγαλύτερα ρουθούνια: Ανασφάλεια, συναισθηματική ενοχή.
- Μεγάλα Μάτια: Τα μάτια αποτελούν τον καθρέφτη της ψυχής, θέληση να κυριαρχήσει στα πράγματα, περιέργεια.
- Μικρά μάτια: Εσωστρέφεια, δυσπιστία, φόβος για επικοινωνία.
- Κλειστά μάτια: Ναρκισσισμός
- Μικρό Κεφάλι: Εσωστρέφεια, δυσκολία στις σχέσεις με του άλλους.
- Μεγάλο Κεφάλι: Διαχυτικότητα.
- Πρόσωπο χωρίς χαρακτηριστικά: Δυσκολία να εκδηλώσει τα συναισθήματα του.
- Έλλειψη Ματιών: Αρνείται να δει την πραγματικότητα
- Παράληψη στόματος: Συναισθηματικές ελλείψεις.
- Παραμόρφωση ή τονισμός μύτης: Φόβος.
- Μεγάλα Πεταχτά αυτιά: Υποτίμηση του εαυτού του.
- Λεπτός Κορμός: Ανεπάρκεια
- Απουσία χεριών: Επιθετικότητα προς τον εαυτό του, αίσθημα ενοχής
- Τοποθέτηση προσώπου παραπέρα: Μη ένταξη στην οικογένεια .
- Άρνηση να χρωματίσει όλη την οικογένεια: Απάθεια, συναισθηματική ψυχρότητα.
- Μέλη της Οικογένειας που απεικονίζονται χωριστά: Απάθεια συναισθηματική ψυχρότητα.

3.4 Τεστ της Τάξης

Το τεστ της τάξης μας φανερώνει τα συναισθήματα που βιώνει το παιδί στην σχολική τάξη αλλά και γενικότερα πως αντιλαμβάνεται αυτό το σχολικό κλίμα, τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ του παιδιού και του δασκάλου αλλά και τις σχέσεις με τους συμμαθητές του. Ο ειδικός δίνει αρχικά στο παιδί ένα χαρτί και ένα μαύρο μολύβι, έπειτα του ζητάει με τις εξής φράσεις ζωγράφισε μία σχολική τάξη, κλείσε τα μάτια σου και ονειρέψου λιγάκι την τάξη που θα ήθελες να γνωρίσεις. Φαντάσου την ονειρεμένη τάξη, ακόμα και αν δεν υπάρχει στην πραγματικότητα, αυτή την τάξη θα ήθελα να μου ζωγραφίσεις στο χαρτί. Αφού τελειώσει το παιδί την ζωγραφιά του τότε ο ειδικός θα ζητήσει να γράψει στο πίσω μέρος του χαρτιού για ποιο λόγο αυτή η τάξη είναι ονειρεμένη για εκείνο. Τα στοιχεία που είναι σημαντικά για την ερμηνεία των τεστ είναι ο χώρος της αίθουσας είναι στενός η ευρύχωρος. Η τάξη παρουσιάζεται χαρούμενη ή ένας κλειστός μουντός χώρος. Σε ποια θέση έχει το παιδί τον δάσκαλο και την έδρα των δασκάλων μας εκφράζει στο χαρτί τις σχέσεις μεταξύ τους και των συμμαθητών του. Ο Blomart, Cambier, και Massa (1985) επέκτειναν τα τεστ στο επίπεδο του σχολείου με την ερώτηση «ζωγράφισε τον εαυτό σου μέσα στο σχολείο που θέλεις...»

3.5 HTP – TEST

Το συγκεκριμένο τεστ ονομάζεται H-T-P ΤΕΣΤ δηλαδή The house Tree Person Test. Ανακαλύφθηκε το 1948 από τον John Buck. Σκοπός του συγκεκριμένου τεστ είναι να προσδιορίσει τα κύρια χαρακτηριστικά του ατόμου που το σχεδιάζει. Η εντολή που δίνεται στον σχεδιαστή είναι να σχεδιάσει ένα δέντρο, ένα σπίτι και μια ανθρώπινη φιγούρα. Στην συνέχεια του παρέχεται τρία ξεχωριστά φύλλα χαρτί ώστε να σχεδιάσει το κάθε αντικείμενο σε ένα ξεχωριστό χαρτί. Ο ειδικός σημειώνει τον χρόνο που θα χρειαστεί το παιδί για να ολοκληρώσει τα σχέδια του. Έπειτα αναλύει τα σχέδια ανάλογα με τις διαστάσεις του κάθε σχεδίου, τις γραμμές και τις πινελιές που έχει χαράξει στο χαρτί. Αργότερα και πιο αναλυτικά αναλύει το κάθε σχέδιο ξεχωριστά. Παρατηρεί ότι το σπίτι εάν έχουν σχεδιαστεί η στέγη, η καμινάδα, τα παράθυρα, η πόρτα, ο τοίχος και το έδαφος. Το σχέδιο του σπιτιού αντιπροσωπεύει τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας. Ανάλογα με το πως θα σχεδιαστεί το σπίτι θα φανερώνει και στον ειδικό το πως βλέπει ο σχεδιαστής την οικογένεια αλλά και πως γενικά αισθάνεται τις οικογενειακές αξίες. Η στέγη αντικατοπτρίζει την φαντασία και την πνευματική ζωή. Η καμινάδα την συναισθηματική του ζωή. Οι τοίχοι δείχνουν την σταθερότητα της οικογένειας, η πόρτα και τα πα-

ράθουρα την σχέση με τον εξωτερικό κόσμο σε κοινωνικό πλαίσιο.Και τέλος το έδαφος δείχνει την επαφή με την πραγματικότητα.

Το σχέδιο του δέντρου συμβολίζει τις βαθύτερες και υποσυνείδητες πτυχές της προσωπικότητας.Στο σχέδιο του δέντρου παρατηρείται αν έχουν σχεδιαστεί τα φύλλα, τα κλαδιά ο κορμός, οι ρίζες και το έδαφος.Και τέλος παρατηρεί το τρίτο σχέδιο το οποίο είναι και εκείνο του ατόμου. Το άτομο στην εικόνα αντιπροσωπεύει τον ιδανικό εαυτό του. Δείχνει την στάση του ατόμου στον κόσμο, την συνύπαρξη της κοινωνικής ζωής με τον εξωτερικό κόσμο. Σημαντικό σε αυτό το σχέδιο είναι ο ειδικός να εξετάσει αν έχουν σχεδιαστεί όλες οι λεπτομέρειες του ατόμου, τα μάτια, το στόμα, τη μύτη, τα χέρια , τον λαιμό και τα πόδια.

3.6 Το ΤΕΣΤ της ανθρώπινης φιγούρας

Το τεστ της ανθρώπινης φιγούρας (Draw – a – person – Test) ανακλύφθηκαν το 1926 από την Florence Goudenough, για αυτό και αρχικά ονομαζόταν Goudenough Draw – a- Man. Αργότερα ο Dole B. Harris αναθεώρησε και επεξεργάστηκε το συγκεκριμένο τεστ και το επέκτεινε. Το συγκεκριμένο τεστ τώρα είναι Goodenough – Harris Drawing Test. Σκοπός αυτού του τεστ είναι να βοηθήσει τους ειδικούς να συνάγουν τα γνωστικά επίπεδα ανάπτυξης με μικρή ή καθόλου επίδραση άλλων παραγόντων, όπως γλωσσικά εμπόδια ή ειδικές ανάγκες. Δίνεται στο παιδί επτά χρώματα: το μπλε , πράσινο , κόκκινο , κίτρινο μαύρο, καφέ και μοβ επίσης δίνεται μολύβι, γόμα και ξύστρα. Του παρέχονται λευκά χαρτιά χωρίς καμία γραμμή επάνω. Η εντολή που του δίνεται είναι να σχεδιάσει τρία μεμονωμένα σχέδια έναν άντρα, μια γυναίκα και το ίδιο το παιδί. Σε τυχόν ερωτήσεις του παιδιού για το πως να το σχεδιάσει ο ειδικός απαντάει όπως εκείνο επιθυμεί, το παιδί είναι ελεύθερο να κάνει το σχέδιο με όποιον τρόπο θέλει. Δεν δίνεται χρονικό όριο,όταν το παιδί ολοκληρώσει τα σχέδια του τότε ο ειδικός θα παρατηρήσει και θα ερμηνεύσει όλες τις λεπτομέρειες του κάθε σχεδίου κυρίως τις διαστάσεις. Επίσης ιδιαίτερη έμφαση θα δώσει στο που το παιδί χρησιμοποίησε το κάθε χρώμα που του έδωσε. Το μπλέ αντικατροπτίζει ηρεμία την γαλήνη,την συνεννόηση. Στο μπλε χρώμα παρατηρείται για το παιδί έντονο αυτοέλεγχος αλλά και κίνδυνος ενούρησης. Το πράσινο χρώμα συμβολίζει την ησυχία, την ελπίδα, την ισορροπία. Αυτό το χρώμα για το παιδί δείχνει επιθετικότητα. Το μωβ χρώμα συμβολίζει θλίψη, ζήλια, ερμηνεύεται ως υπερβολική παρό-

τρυνση να αναλάβει πρωτοβουλίες. Το καφέ χρώμα συμβολίζει σοβαρότητα και λύπη ερμηνεύεται ως μείωση του αυθορμητισμού. Το κόκκινο συμβολίζει ενέργεια , φιλοδοξία και ερμηνεύεται ως εχθρότητα, οργή, επιθετικότητα. Το κίτρινο συμβολίζει την προσαρμογή, την ενέργεια φανερώνει όμως δύσκολη θέση με τον πατέρα και άνεση μέσα στην οικογένεια. Τέλος το μαύρο συμβολίζει φόβο, άγχος μελαγχολία , πόνο μας αποκαλύπτει ότι είναι αναγκαίο να τεθεί υπό έλεγχο ή υπερευαισθησία του παιδιού.

Το σχέδιο της ανθρώπινης φιγούρας σύμφωνα με την αναπτυξιακή πορεία και ηλικία του παιδιού, σύμφωνα με τους Κρότι και Μάνι (2003)

Πίνακας 1 Το σχέδιο της ανθρώπινης φιγούρας σύμφωνα με την αναπτυξιακή πορεία και ηλικία του παιδιού, σύμφωνα με τους Κρότι και Μάνι (2003)

Ηλικία	3 ετών	4 ετών	5 ετών	6 ετών	7 ετών	8 ετών	10 ετών	11 ετών	12 ετών
Κορίτσι	Άνθρωπος-Γύρινος	Κεφάλι	Στόμα, Μύτη	Μαλλιά	Ρεαλιστικά χρώματα στο πρόσωπο	Εξελιγμένα μάτια λαιμός	Όμοιο Πλάτος	Εξελιγμένη μύτη	Όμοιο ύψος ματιών και λεπρομέριες
		Μάτια	Βραχίονες ενσωματωμένοι στο σώμα	Μακρύς Κορμός	Περιγράμματα με μολύβι	Αναλογία σε σκέλη και βραχίονες	Κεφάλι με αναλογίες	Κόμμωση	Φρύδια
		Κορμός	Πόδια	Βραχίονες σκέλη με	Δάχτυλα	Ευλίγιστα μέλη	Πέντε δάχτυλα	Φυσική στάση	Κόκκινο στόμα

				δύο γραμμές				ποδιών	
		Βραχίονες	Χρωματισμένο Δέρμα	Φούστα παντελόνι			Αναγωγίσιμη ηλικία		
		Σκέλη		παπούτσια					
Αγόρι	Άνθρωπος-Γύρινος	Κεφάλι	Μύτη	Ρεαλιστικά χρώματα στο πρόσωπο	Δάχτυλα	Αναλλογία σε σκέλη και βραχίονες	Εξελιγμένα μάτια	Ζώνη	Κεφάλι με αναλογίες
		Μάτια	Μακρύς Κορμός	Στόμα	Παπούτσια		Ευλίγιστα μέλη	Λαιμός	Όμοιο πλάτος ματιών
		Σωστά	Βραχίονες- Σκέλη ενωμένοι με το σώμα	Περιγράμματα με μολύβι			Φυσική στάση ποδιών	Ωμοι	Κόμμωση
		Σωστά προσανατολισμένο σχέδιο	Πόδια	Βραχίονες- Σκέλη με 2 γραμμές				Μαλλιά	Κόρη ματιού
			Χρωματισμένο δέρμα	Παντελόνι					

3.7 Το τεστ του σπιτιού

Το τεστ του σπιτιού είναι ιδιαίτερο σημαντικό διότι μας πληροφορεί για τον συναισθηματικό και προσωπικό κόσμο του παιδιού, διότι το παιδί έχει συνδέσει το σπίτι με την

οικογένεια του, την καθημερινότητα του και όμορφες στιγμές. Η εντολή που δίνεται στο παιδί είναι να σχεδιάσει ένα σπίτι στην συνέχεια ο ειδικός αφού ολοκληρωθεί το σχέδιο θα αναλύσει τις λεπτομέρειες που υπάρχει σε αυτό. Το μεγάλο σπίτι φανερώνει ευθυμία, αυθορμητισμό, αγάπη και φιλία. Ενώ αντίθετα το μικρό σπίτι ιδιωτική ζωή, εσωστρέφεια ντροπαλό.

- Το σπίτι σχεδιασμένο ως κάστρο δείχνει έναν δυνατό χαρακτήρα, φαντασία, καλοσύνη και γενναιοδωρία
- Κλειστά παράθυρα και πόρτες δείχνουν ένα παιδί που είναι κλεισμένο στον εαυτό του, υπεπροστατευτική οικογένεια ή αίσθημα εγκατάλειψης
- Καμινάδα με καπνό δείχνει ζεστασιά στο σπίτι ενώ χωρίς καπνό δείχνει την έλλειψη επικοινωνίας
- Δύο πόρτες δείχνουν σύγκρουση γονέων φόβος για χωρισμό
- Ανοιχτά παράθυρα δείχνουν περιέργεια και εξωστρέφεια ενώ τα κλειστά παράθυρα ανάγκη του παιδιού για προφύλαξη
- Χωρίς παράθυρα κυρίως για την ηλικία τω 5 έως 6 ετών δείχνει προστατευμένο παιδί και ευαίσθητο.
- Φράχτης δείχνει την απομόνωση του παιδιού
- Τα δέντρα γύρω από το σπίτι ανάγκη για αγάπη
- Ο ελικοειδής δρόμος φανερώνει ένα παιδί που δεν ικανοποιείται εύκολα. Ο ίσιος δρόμος ένα ανοιχτό χαρακτήρα, ενώ ο δρόμος που διακλαδίζεται τον φόβο για απομάκρυνση

Κεφάλαιο 4^ο

4.1 Το παιδικό ιχνογράφημα ως μέσο έκφρασης και επικοινωνίας των παιδιών

Το σχέδιο για ένα παιδί μπορεί να αποτελέσει ένα μέσο έκφρασης και επικοινωνίας. Τα παιδιά και ιδιαίτερα τα πιο μικρής ηλικίας δεν κατέχουν ακόμα την γλωσσική ικανότητα ώστε να επικοινωνήσουν με την χρήση του λόγου, αλλά διαθέτουν συμβολικές μεθόδους επικοινωνίας και έκφρασης όπως είναι το σχέδιο. Μέσα από τις εικόνες τα παιδιά επικοινωνούν με γνωστά τους πρόσωπα, αναπτύσσουν δεξιότητες για τη ζωή και οικοδομούν την αίσθηση της εμπιστοσύνης. (Kitahar & Matsuishi, 2002)

Ένα σχέδιο εκτός από την γραφική ικανότητα ενός παιδιού μπορεί να παρέχει ένα πλήθος πληροφοριών για την προσωπικότητα του, τις καταστάσεις που βιώνει. Ο τρόπος που ένα παιδί χρησιμοποιεί τις γραμμές, τις μορφές, ο τρόπος που δημιουργεί στο χαρτί ή επιλογή του σχεδίου, του χρώματος εάν μελετηθούν ίσως παρέχουν πολλές πληροφορίες.

- Είδος γραμμής: ελικοειδής, καμπύλες (ευαίσθητο συνεσταλμένο παιδί)- όρθιες γωνίες, γραμμές σκληρές (επιθετικά – ρεαλιστικά παιδιά)
- Τρόπος πατήματος: δυνατά, απλά, διστακτικά
- Κινήσεις: Ήρεμες – νευρικές (εκφράζουν θυμό), οργανωμένες ή ανοργάνωτες
- Χώρος: Μας πληροφορεί για την αυτοπεποίθηση του παιδιού τις αναστολές και τα προβλήματά του. Τα παιδιά που είναι εσωστρεφή φοβισμένα αποθαρρυσμένα

ζωγραφίζουν μικροσκοπικά σχήματα στο κέντρο ή σε μια άκρη. Αντίθετα τα νευρικά και ασταθή παιδιά καλύπτουν όλο το χαρτί με νευρικές κινήσεις.

- Χρώμα: το κόκκινο χρώμα δείχνει παρόρμηση και επιθετικότητα, το μπλέ αρμονία και εσωστρέφια, το μαύρο, γκρί, καφέ προβλήματα προσαρμογής τα βασικά χρώματα δείχνουν ισοροπία
- Καθόλου χρώμα: συναισθηματικό κενό , ευαισθησία

Τα στοιχεία αυτά αξιολογούνται από ειδικούς στα πλαίσια της παρατήρησης, της γενικής συμπεριφοράς των παιδιών, ώστε να χρησιμοποιηθούν ως συμπληρωματικό μέσο διάγνωσης της προσωπικότητας και τυχών προβλημάτων τους. Το σχέδιο αποτελεί μια απασχόληση που όμως για το παιδί αποτελεί την αποτύπωση του εσωτερικού του κόσμου. Από τα σχέδια όπου το μολύβι κολλάει με ηρεμία πάνω στο χαρτί ,στρογγυλλά σχήματα θα μας αποκαλύψουν την χαρά και την ηρεμία του παιδιού. Αντίθετα ο θυμός, η στεναχώρια απεικονίζονται με πατημασιές γερές του μολυβιού σε σχήματα αιχμηρά και ακανόνιστα. Έχοντας τα παραπάνω στοιχεία ως παρατηρήσουμε μια ζωγραφιά ενός μικρού παιδιού που η μητέρα του, το έχει εγκαταλείψει όταν ήταν μικρό. Το παιδί ζωγραφίζει ένα σώμα ακανόνιστο με μεγάλο κεφάλι, ανοιχτό στόμα, μεγάλα δόντια, ανασηκωμένα μπράτσα και μεγάλα επιθετικά χέρια. Η ζωγραφιά αυτή αποκαλύπτει τον έντονο θυμό του παιδιού, την λύπη που κρύβει μέσα του τον λόγο της εγκατάλειψης που υπέστη από την μητέρα του. Η ζωγραφιά αποτελεί το καταφύγιο για το παιδί για να ξεκινήσει να εξωτερικεύσει τα συναισθήματα του. Ένα χρόνο αργότερα η μητέρα του επιστρέφει πίσω και έτσι το παιδί θέλοντας να εκφράσει την χαρά του, θα ζωγραφίσει μία γυναίκα που κρατάει από το χέρι το παιδί της και περπατούν. Αυτές οι δύο ζωγραφιές αποτυπώνουν την εναλλαγή των συναισθημάτων του παιδιού σε αυτές τις δύο έντονες καταστάσεις της ζωής τους, χωρίς λόγια, μόνο με χρώματα, μολύβια και ένα χαρτί.

Μαζί με τις ζωγραφιές αναπτύσσονται παράλληλα και άλλες δύο δεξιότητες , η συναισθηματική και η ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και η ανάπτυξη της αντίληψης.Τα παιδιά σχεδιάζουν ότι βλέπουν, θυμούνται, φαντάζονται με το δικό τους τρόπο. Με άλλες λέξεις οι λειτουργίες της αντίληψης της ευαισθησίας,συναισθήματα και κινητικές λειτουργίες αλληλεπιδρούν και εκεί ο παράγοντας της κοινωνικής εμπειρίας προστίθεται και η εικόνα σύρεται στο χαρτί (Kitahan Mistyishi ,2002).

4.2 Το ιχνογράφημα ως θεραπευτικό μέσο

Η Art - Therapy ή αλλιώς εικαστική ψυχοθεραπεία ή ψυχοθεραπεία μέσω τέχνης βασίζεται στην δύναμη, της καλλιτεχνικής έκφρασης και χρησιμοποιεί διάφορες μορφές τέχνης όπως είναι η ζωγραφική ή οι χειροτεχνίες.

Ο ορισμό της εικαστικής θεραπείας βασίζεται στην άποψη ότι η τέχνη είναι μέσο συμβολικής επικοινωνίας. Αυτή η προσέγγιση, που συχνά αποκαλείται εικαστική ψυχοθεραπεία, τονίζει την χρησιμότητα των υλικών που χρησιμοποιούνται για να εκφραστεί ένα άτομο. Με την καθοδήγηση του θεραπευτή και την κατανόηση της τέχνης από το άτομο το τελευταίο οδηγείται στην ολοκλήρωσή του. Επίσης ο ίδιος ο θεραπευτής πετυχαίνει την ευσυναίσθηση. Η πρακτική της εικαστικής καταφέρει να κάνει το άτομο να αντιλαμβάνεται καλύτερα τα προβλήματά του, να αναπτύξει ιδέες τις οποίες έχει την δυνατότητα να εκφράσει. (Malchiod (2009:22))

Στην παιδική μας ηλικία ο πιο συνηθισμένος τρόπος έκφρασης αποτελεί η ζωγραφική. Κατά τη διάρκεια ζωής του ατόμου όλοι έχουν χρησιμοποιήσει την ζωγραφιά τους ως μέσο επικοινωνίας του εσωτερικού κόσμου προς τον εξωτερικό. Τα τελευταία χρόνια όλο ένα και πιο πολλοί μελετητές και ειδικοί χρησιμοποιούν την ζωγραφιά ως μέσο θεραπείας της ψυχικής υγείας. Η διαδικασία ιχνογράφησης δίνει την δυνατότητα στον άνθρωπο να συμμετέχει ενεργά ως προς τον τρόπο θεραπείας του. Στον τομέα της ψυχολογίας η ιδέα αυτή είναι ιδιαίτερη γνωστή.

Ο Φρόυντ χρησιμοποιεί την ζωγραφιά σε μία μόνο περίπτωση την ψυχανάλυση παιδιού. Πρόκειται για την περίπτωση του μικρού Χονς ο οποίος ζωγράφησε και στην συνέχεια ο πατέρας του έδινε τη ζωγραφιά του παιδιού στον Φρόυντ. Το 1929 η Klein εντάσσει το ιχνογράφημα στην θεραπευτική διαδικασία. Η Klein υποστήριξε ότι η ισχυρή αναστολή στο σχέδιο μπορεί να προέρχεται από την απώθηση του δυναμικού της λίμπιντο που μπορεί να επενδύεται σε αυτήν την δραστηριότητα. Η απελευθέρωση των συναισθημάτων αλλά και της φαντασίας του παιδιού πάνω σε ένα σχέδιο δίνει την δυνατότητα στον ειδικό να αξιολογήσει και την ανάλογη θεραπεία του. Αποτελεί ίσως πολλές φορές και το μοναδικό, μέσο επικοινωνίας μεταξύ του παιδιού και του θεραπευτή και τον τρόπο που θα μνηθεί και θα γνωρίσει καλύτερα ο ένας τον άλλον ώστε στην συνέ-

χεια να υπάρξει η εμπιστοσύνη που απαιτείται για την ανίχνευση του εσωτερικού κόσμου και την θεραπεία του παιδιού. Τα τελευταία χρόνια ολοένα και πιο πολλοί θεραπευτές έχουν εντάξει στην μέθοδο τους και το ιχνογράφημα σε παιδιά που έχουν υποστεί βία, κακοποίηση στο σπίτι ,σε παιδιά με συναισθηματικές διαταραχές ή παιδιά αντιμετωπίζουν κάποια προβλήματα υγείας.

4.3 Το ιχνογράφημα ως ψυχοδιαγνωστικό μέσο

Το ιχνογράφημα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μέσα που χρησιμοποιεί ένα παιδί για να εκφραστεί. Πρόκειται για ένα εργαλείο ανίχνευσης του εσωτερικού και ψυχικού του κόσμου. Σύμφωνα με έρευνες οι μελετητές υποστηρίζουν ότι οι ζωγραφιές των παιδιών είναι πολλές φορές η αναπαράσταση του εσωτερικού κόσμου. Πολλές πτυχές της προσωπικότητας του ανθρώπου είναι ασυνείδητες και δεν μπορούν να αποκαλυφθούν με τα μέτρα αξιολόγησης όπως για παράδειγμα η συνέντευξη τα τεστ αναφοράς. Σε αυτή την περίπτωση σημαντικό εργαλείο για τους ερευνητές υπήρξε το ιχνογράφημα, το οποίο αποτελεί ένα μέσο εξέτασης το οποίο δεν αντιλαμβάνεται ο εξεταζόμενος. Για τον εξεταζόμενο αποτελεί μια δημιουργική και ευχάριστη δραστηριότητα, πολύτιμη όμως για τον εξεταστή.

Το ιχνογράφημα αποτελεί ένα τεστ προσωπικότητας, ένα προβολικό τεστ. Η προβολική αξία του ιχνογραφήματος ξεκινάει από την στιγμή όπου το παιδί θα περάσει στο στάδιο του σχεδίου αφήνοντας πίσω το στάδιο του μουντζουρώματος. Αυτό συμβαίνει περίπου στην ηλικία των τριών ετών, αυτή η ηλικία είναι και η σημαντικότερη κατά την διάρκεια των πρώτων εξελικτικών σχεδίων και μειώνεται όσο μεγαλώνει η αναπαράστατική ικανότητα του, καθώς και η μεριμνά του για την προσαρμογή του σχεδίου του ως προς τις εξωτερικές συνθήκες. Σε μία ιχνογραφική δραστηριότητα αντικρίζει κανείς διάφορα ασυνείδητα συναισθήματα όπως τον φόβο, την ζήλια, την απογοήτευση καθώς και έντονες καταστάσεις που τυχόν βιώνει το παιδί στο σπίτι του.

Το 1926 η Florence Goodenough ανακάλυψε το τεστ της ανθρώπινης φιγούρας. Σκοπός αυτού του τεστ ήταν να βοηθήσει τους ειδικούς να συνάγουν γνωστικά επίπεδα ανάπτυξης με μικρή ή καθόλου επίδραση άλλων παραγόντων όπως γλωσσικά εμπόδια ή ειδικές ανάγκες. Σύμφωνα με την ζωγραφιά ενός παιδιού η Goodenough κατάφερε να βρει το νοητικό το επίπεδο. Αργότερα το τεστ αυτό εξελίχθηκε από τον Dale B. Harris ο

οποίος το επεξεργάστηκε και το. Πλέον το τεστ ονομάζεται Goodenough – Harris Drawing test. Το 1948 οι Back και Hammer πρότειναν ως μέσο προβολής την σχεδιαστική διαδικασία που περιλαμβάνει ως αντικείμενα σχεδίασης το δέντρο, το σπίτι, αυτά τα σχέδια τα επέλεξαν καθώς και τα δύο αποτελούν αρκετά στοιχεία για το παιδί. Το συγκεκριμένο τεστ ονομάζεται HTP test δηλαδή House tree person test.

Ένα από τα σημαντικότερα τεστ του παιδικού ιχνογραφήματος αποτελεί το τεστ της οικογένειας. Πρόκειται για ένα απλό κατά την διαδικασία τεστ καθώς ο ειδικός ζητά από τον σχεδιαστή να ζωγραφίσει την ίδια την οικογένεια σε ένα χαρτί. Μέσα από αυτό το τεστ το παιδί υποδηλώνει τις συγκινησιακές εντάσεις, τους συγκινησιακούς τραυματισμούς, τους ψυχικούς ανταγωνισμούς ή αντίθετα το αίσθημα της ασφάλειας και το βαθμό προσαρμογής του, αλλά μαζί με αυτά δείχνει και τις αδύνατες ή στερέες πλευρές του οικογενειακού περιβάλλοντος (Μπέλλας 200: 152).

Σε μια ζωγραφιά κατά την ανάλυση της δίνονται σημαντικές πληροφορίες από όλες τις λεπτομέρειες. Ο χρόνος σχεδίασης, τα χρώματα που θα χρησιμοποιηθούν, ο τρόπος σχεδίασης, η θέση που θα το τοποθετήσουν τα αντικείμενα πάνω στο χαρτί του αποτελούν σημαντικά στοιχεία ανίχνευσης της προσωπικότητας του παιδιού. Το ιχνογράφημα αντανακλά τόσο το γνωστικό όσο και το συναισθηματικό επίπεδο της λειτουργίας των παιδιών. Σύμφωνα με πολλούς ερευνητές οι ζωγραφιές αντανακλούν στο παιδί την αυτοαντίληψη, της στάσεις του, τις επιθυμίες του και τις ανησυχίες του.

4.4 Παιδαγωγική αξιολόγηση του Παιδικού Ιχνογραφήματος

Υπάρχουν διάφοροι συγγραφείς τόσο νέοι όσο όμως και από την παλιά γενιά που εκπλήσονται μπροστά σε αυτό το φαινόμενο που ονομάζεται παιδικό ιχνογράφημα, και στις πληροφορίες που παρέχει για το ίδιο το παιδί .Ο Ebert (1967) υποστηρίζει ότι ο λόγος που ασχολούμαστε με τις πολλές μορφές που διαθέτουν τα παιδιά είναι κυρίως ο παιδαγωγικός παράγοντας, τον οποίο χρησιμοποιούμε κυρίως για μαθησιακές λειτουργίες και για άλλους προσδιορισμούς στόχων. Ο Richter (1987) υποστηρίζει ότι στις πρακτικής ή θεωρητικής φύσης εργασίας που δίνονται στα παιδιά πρέπει να συμφωνούν οι παιδαγωγικοί στόχοι και να μην υπερβαίνουν τις δυνάμεις του παιδιού στην δυνατότητα απεικόνισης αντικειμένου ή προσώπου. Τα παιδιά στα πρώτα χρόνια σχολικής διαπαιδαγώγησης δεν είναι σε θέση να ανταπεξέλθουν σε όλα τα θέματα ιχνογράφησης. Παρόλο

αυτά στην διδακτική σπάνια γίνεται αντικείμενο έκφρασης και απεικόνισης σε κάθε ηλικία. Αντίθετα όμως επικρατεί η άποψη ότι είναι αναγκαίο τα παιδιά να αποκτήσουν την ικανότητα αντίληψης να εξελιχθούν οι γνωστικοί και συναισθηματικοί τρόποι επέμβασης του με σκοπό να δηλώσει ένα ιστορικό νόημα στην παράσταση της πραγματικότητας ,όπως για παράδειγμα να σχεδιάσει ένα φρούριο.

Το πρόβλημα για την δυνατότητα του παιδιού να κατανοήσει και να σχεδιάσει το παιδί κάτι στο χαρτί θα πρέπει να απασχολεί και άλλα μαθήματα εκτός από την παιδαγωγική της τέχνης. Μαθήματα στα οποία χρειάζεται υλικό απεικόνισης και εποπτείας.

Ακόμα και σήμερα υπάρχει μία μεγάλη διαφωνία ως προς την σχέση του κόσμου της γλώσσας και του κόσμου της εικόνας.Ο Voyle (1945) τάχθηκε κατά της κυριαρχικής των εικόνων και υπέρ των γλωσσικών και εννοιολογικών λειτουργιών μάθησης. Ο Bollnow (1966) μιλούσε καθαρά για εχθρότητα της γλώσσας και ο Lempp (1979) υποστηρίζει ότι ο κόσμος σιγά σιγά τείνει να γίνει οπτικός αν και σε αυτό βοηθά πολύ και οι τηλεοράσεις και οι υπολογιστές.

Επικρατεί η άποψη ότι η παιδαγωγική ανάλυση μια ζωγραφιάς προσφέρει γνώσεις ως προς την κατανόηση της εικόνας σε διαφορετικές ηλικίες της παιδικής εξέλιξης ως προς την γένεση και τη δομή ανάλογων εικαστικών πληροφοριών. Η ανάλυση αυτή μπορεί να δείξει επίσης πόσο διαφορετικά εκδηλώνεται η παιδική σκέψη και η αίσθηση στο σύστημα της ζωγραφικής αναπαράστασης. (Richter 1984, 145)

Σε έρευνα του ο Ebert (1967) θέλοντας να αποδείξει ότι τα παιδιά μεταξύ της ηλικίας των τριών ετών ιχνογραφούν διαφορετικά προδεδομένα σχέδια, παρατήρησε την ιχνογραφική δραστηριότητα του αγοριού. Σκοπός της έρευνας αυτής ήταν να απαντήσουν ερωτήματα όπως κατά πόσο υποκινούν και απασχολούν το παιδί αντικειμενικά διαφέροντα, κατα πόσο επιδρούν στην έρευνα και στην ερμηνεία της μορφής παραισθήσεις που προκαλούνται από συναισθηματικές και γνωστικές λειτουργίες κατά την πορεία της εργασίας(Ebert 1967 : 11).

Μετά την ολοκλήρωση αυτής της έρευνας θα έπρεπε να απαντηθούν δύο κύρια ερωτήματα. Αρχικά αν είναι δυνατόν να γίνει διδασκαλία της τέχνης με προσανατολισμένη ποιότητα της μορφής των αντικείμενων και δεύτερον ποια είναι τα διδακτικά προβλήματα της διδασκαλίας της τέχνης. Σύμφωνα με τον Ebert η οργάνωση της εικόνας έχει μόνο απεικονιστεί και δεν έχει καμία σημασιολογική λειτουργία .Τα σημασιολογικά στοιχεία της εικόνας είναι στον ιχνογράφο σαφή ενώ στον παρατηρητή δύσκολα να κα-

τανοηθούν. Η σαφήνεια και η επιτυχία των ιχνογραφήσεων μπορεί να πραγματοποιηθούν μόνο με την ανάλυση των τάσεων οργάνωσης δηλαδή αν οι οίχνογραφήσεις χαρακτηρίζονται από το αξίωμα της ολότητας και της κλειστότητας ή αν αυτές είναι κενές και αλλοτριωμένες.

Το 1981 η JohnWinde απάντησε στο ερώτημα, για το αν στην παιδική ιχνογράφηση μπορεί να αποδειχθούν επιδράσεις του κοινωνικού-οικονομικού επιπέδου των γονιών, κατασκευάζοντας ένα όργανο. Το όργανο αυτό περιλαμβάνει τέσσερις κατηγορίες:

- την διαφοροποίηση της εικόνας
- την οργάνωση
- την δομή
- την ολική αξιολόγηση .

Η πρώτη κατηγορία, δηλαδή η διαφοροποίηση της εικόνας, περιγράφει τον εμπλουτισμό της επιμέρους μορφής με λεπτομέρειες κατά τη διάρκεια εξέλιξης. Η οργάνωση της εικόνας περιγράφει την πυκνότητα της σχέσης των επιμέρους στοιχείων μέσα στο ιχνογράφημα. Η δομή της εικόνας περιγράφει την συνολική εκτίμηση της ιδέας της εικόνας με βάση τις περιγραφικές έννοιες. Και τέλος η ολική αξιολόγηση της εικόνας περιλαμβάνει την εκτίμηση όλης της εικόνας με βάση τα προηγούμενα κριτήρια αλλά τώρα από τέσσερις ειδικούς εμπειρογνώμονες.

4.5 Ψυχολογική Αξιολόγηση του Παιδικού Ιχνογραφήματος

Σύμφωνα με ψυχολογικές προτάσεις που έχουν γίνει στο παιδικό ιχνογράφημα, μπορεί να διαιρεθεί σε στάδια εξέλιξης. Κοινός αποδεκτό για όλους τους ερευνητές είναι τρία στάδια, το στάδιο της μουντζούρας, το στάδιο του σχεδίου και το στάδιο της καλλιτεχνικής διαμόρφωσης της ιχνογράφησης. Υπάρχουν πολλές θεωρίες οι οποίες περιλαμβάνουν δύο μικρότερες περιόδους μεταξύ των τριών σταδίων που αναφέρθηκαν. Αυτές οι μικρές περίοδοι έχουν ένα είδος αρθρωτικής λειτουργίας μεταξύ των μεγάλων, σχετικών ενιαίων περιόδων ή σταδίων εξέλιξης. (Richter 1987,153)

Το 1935 GriFjiths διακρίνει έντεκα στάδια ιχνογραφικής εξέλιξης, η οποία αρχίζει με το στάδιο αδιαφοροποιητού σκαριφήματος και καταλήγει στην παράσταση ενός θέματος σε μορφή μιας σειράς εικόνων. Σύμφωνα με την Grizzithw αρχικά στο χαρτί παρατηρούμαι μόνο γραμμές, χωρίς κάποιο νόημα στην συνέχεια αυτές οι γραμμές παίρ-

νουν πιο απλές μορφές, οι οποίες τοποθετούνται η μία δίπλα στην άλλη, σε λίγο όμως το χρονικό διάστημα αυτές οι γραμμές θα ενωθούν και θα δημιουργήσουν ένα αριθμό αντικειμένων. Τα συγκεκριμένα αντικείμενα αρχικά απλά παρατίθενται στο χαρτί αλλά πολύ σύντομα θα πάρουν θέση σε μία πιο στενή συναρμογή δίνοντας έτσι στην ίδια εικόνα ένα θεμέλιο στο νέο σχέδιο.

Η ψυχολογική αξιολόγηση του ιχνογραφήματος έδωσε την δυνατότητα να διαπιστωθούν σχέσεις μεταξύ:

- των ιχνογραφικών παραστάσεων και των αποτελεσμάτων των τεστ νοημοσύνης
- της αξιολόγησης των ιχνογραφήσεων και των σχολικών μονάδων
- της αξιολόγησης των ιχνογραφήσεων και των παρατηρήσεων της συμπεριφοράς (C.Corper, W.Hagen και H. Thomas, 1920)

Με την βοήθεια του σχήματος γνωμοδότησης των ιχνογραφημάτων στόχος των ερευνητών είναι η συνένωση τριών πλευρών της ιχνογράφησης, την εξέλιξη της παράστασης από την Μουτζούρα μέχρι την αντικειμενική παράσταση και την δόμηση της εικόνας σε πέντε βαθμίδες γνωμοδότησης

- i. ιχνογραφικός πού δομημένη
- ii. μερικώς δομημένη
- iii. δομημένη
- iv. εικαστική δομή
- v. στερεοτυπική
- vi. την ποιότητα της επιφάνειας

Σύμφωνα με τον Ebert (1954) η ανάλυση της ιχνογραφικής εξέλιξης παρουσίασε μία κανονική και χαρακτηριστική για κάθε ηλικία κατανομή των αποτελεσμάτων της ιχνογράφησης στις ανωτέρω φάσεις της ιχνογραφικής εξέλιξης. Ως προς την χρησιμοποίηση του σχήματος στην ιχνογράφηση παρατηρήθηκε μια συσσώρευση (συγκέντρωση του μέγιστου αριθμού προσώπων του δείγματος στις μεσαίες τιμές – κανονική καμπύλη του Gauss) στις ιχνογραφήσεις μεταξύ 6^{ου} και 7^{ου} έτους ηλικίας, η οποία διήρκησε μέχρι τα επόμενα σχολικά έτη ο βαθμός της δόμησης αυξάνει επίσης με την ηλικία των παιδιών και φθάνει το κριτήριο της εικαστικής δομής (5^η βαθμίδα) εκτός από ένα μέρος των

ιχνογραφήσεων που μένει αδόμητο από τους εννιά χρόνους. Η ποιότητα της επιφάνειας του φύλλου ιχνογράφησης αυξάνει επίσης με την ηλικία, δηλαδή μειώνονται τα σκαριφηματικά στοιχεία από 19,8% στο πρώτο σχολικό έτος σε 1,49% στο δεύτερο και αυξάνεται η τάση ιχνογράφησης των αντικειμένων στις δασικές γραμμές του φύλλου (Rabenstein 1972,30).

Κεφάλαιο 5

5.1 Γενικά Συμπεράσματα

Το παιδικό ιχνογράφημα αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία που διαθέτει για την ερευνά της η γνωστική εξελικτική ψυχολογία. Αποτελεί μια κρυφή γλώσσα των παιδιών. Κοιτάζοντας μια ζωγραφιά ενός παιδιού μπορεί να γίνει αντιληπτή η συναισθηματική κατάσταση που πιθανών βρίσκεται εκείνη την δεδομένη στιγμή το παιδί, αλλά και ο εσωτερικός του κόσμος που πολλές φορές αρνείται να τον δείξει στον περίγυρό του. Από πολύ μικρή ηλικία τα παιδιά προσπαθούν να μας μιλήσουν να εκφράσουν αυτά που βιώνουν και νιώθουν εκείνη την στιγμή. Τα νεογνά χρησιμοποιούν το κλάμα η και κάποιες κινήσεις των χεριών και του σώματος τους. Αργότερα τα παιδιά όταν είναι σε θέση να κρατήσουν στα χέρια τους ένα μολύβι και να χαράξουν τα πρώτα τους σημάδια στο χαρτί, τότε θα είναι και η έναρξη της αποτύπωσης των συναισθημάτων τους πάνω στο χαρτί. Αυτό συμβαίνει διότι υπάρχει η έμφυτη ανάγκη εξωτερίκευσης των συναισθημάτων τους.

Τα πρώτα σημάδια ιχνογράφησης είναι και αυτά της κηλίδας και έπειτα της μουτζούρας, ενός απλού σημαδιού που θα τοποθετηθεί πάνω στο χαρτί. Μια ζωγραφιά αποτελεί μια ευχάριστη και δημιουργική διαδικασία για το παιδί, καθώς αποτυπώνει το δικό του ίχνος,το οποίο είναι πάντοτε φορτισμένο με ειδικό νόημα. Η ζωγραφιά είναι μια εικαστική δραστηριότητα μέσα από την οποία το παιδί ανακαλύπτει σιγά σιγά πως μπορεί να εκφραστεί τόσο για τον ίδιο του τον εαυτό, όσο και για τον κόσμο γύρω του όπως αυτό το ίδιο τον αντιλαμβάνεται. Έρχεται σε επαφή με πράγματα και υλικά με τα οποία πειραματίζεται με τις ιδιότητες τους αλλά και την χρήση τους, γεγονός που του κεντρίζει ολοένα και πιο πολύ το ενδιαφέρον του για μάθηση. Αναπτύσσεται η λεπτή του κινητικότητα και καλλιεργεί τόσο την παρατηρητικότητα του, όσο και την φαντασία του, την

κριτική του ικανότητα αλλά και την εφευρητικότητα του. Ανακαλύπτει νέους συνδυασμούς χρωμάτων και γνωρίζει τα χρώματα. Ικανοποιείται και νιώθει περήφανο για τα δικά του τα σχέδια.

Σε κάθε σχέδιο οι λεπτομέρειες έχουν μεγάλη σημασία και θα πρέπει να μελετηθούν σωστά και να αξιολογηθούν. Το είδος της γραμμής, ο τρόπος σχεδίασης, ο τρόπος πατήματος, οι κινήσεις, τα χρώματα και ο χώρος. Όλα αυτά τα στοιχεία πρέπει να μελετηθούν και να ερμηνευτούν από ειδικούς στο πλαίσιο όλης της συμπεριφοράς του παιδιού, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί το παιδικό σχέδιο ως μέσο διάγνωση της προσωπικότητας και τυχών προβλημάτων. Υπάρχουν πολλά τεστ ψυχολογικά όπως αναφέραμε και στα προηγούμενα κεφάλαια λεπτομερώς, τα οποία βασίζονται στο παιδικό ιχνογράφημα. Σίγουρα όμως η ζωγραφιά από μόνη της δεν αποτελεί δείκτη ούτε για την προσωπικότητα, ούτε για την νοημοσύνη, αλλά ούτε και για την συναισθηματική κατάσταση του παιδιού. Θα πρέπει όμως να μας απασχολήσει έντονα όταν παρατηρήσουμε ένα παιδί να επιλέγει τα ίδια χρώματα σε κάθε ζωγραφιά του και κυρίως όταν επιλέγει μαύρα ή σκουρόχρωμα χρώματα. Όταν δημιουργεί περίεργα θέματα όπως για παράδειγμα νοσοκομεία ή κάποιο σκηνικό με αρρώστια, δημιουργεί είτε πολύ μικρά είτε πολύ μεγάλα για τα δεδομένα σχέδια. Μουτζουρώνει αμέσως μετά το σχέδιο του, είτε σβήνει και ξαναφτιάχνει το σχέδιο πολλές φορές μέχρι να πετύχει το τέλειο σχέδιο για τα δικά του δεδομένα και τέλος όταν στις ζωγραφιές του επικρατούν σύμβολα όπως η ανθρώπινη φιγούρα, το σπίτι, οι οικογένεια.

Μέσα από διάφορες έρευνες που έχουν γίνει με βάση το παιδικό ιχνογράφημα, τις οποίες εξέτασα και μελέτησα διέκρινα τα παρακάτω συμπεράσματα.

Αρχικά αμφισβειτείται το κύρος ορισμένων θέσεων.

- I. Τα παιδιά ζωγραφίζουν ότι γνωρίζουν
- II. Η λαθεμένη ορθογωνικότητα μερικών γραμμικών συνδέσεων οφείλεται στην τυπολογική κατανόηση του χώρου
- III. Τα παιδιά είναι γενικώς δημιουργικότερα
- IV. Η παιδική ιχνογράφιση επιτρέπει το βλέμμα στις εσωτερικές αποταμιεύσεις ή Τουλάχιστον δίνει σαφείς γνώσεις για την προσωπικότητα του παιδιού.

Επίσης αναγνωρίζονται σιγά σιγά νέες θέσεις της ιχνογράφησης, όπως για παράδειγμα το παιδί ιχνογραφεί ένα αντικείμενο το οποίο έχει ιχνογραφήσει ξανά στο παρελθόν, το οποίο αντικείμενο του ανακαλεί κινητικές και οπτικές αναμνήσεις. Τέλος θα πρέπει να τονιστεί η σημασία της ιχνογράφησης ως θεραπευτικό και ψυχικό μέσο. Η σχέση που θα δημιουργηθεί μεταξύ του θεράπων και του σχεδιαστή θα καθορίσει ως ένα μεγάλο μέρος την πορεία της θεραπευτικής διαδικασίας. Σημαντικό είναι ο θεράπων να ενθαρρύνει το παιδί, να το σέβεται και φυσικά να το ακούει.

Επίλογος

Εν κατακλείδι συμπερένουμε ότι το παιδικό ιχνογράφημα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία που διαθέτουμε στα χέρια μας, με σκοπό την εξερεύνηση του δυσβάτου αυτού κόσμου των παιδιών. Η ζωγραφική εκτός από την πολιτισμική θέση που κατέχει στην ζωή της ανθρωπότητας, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου από πολύ μικρή ηλικία. Η ζωγραφική διαδικασία είναι μια από τις ωραιότερες και πιο δημιουργικές ασχολίες ενός παιδιού. Δίνοντας στο παιδί ένα χαρτί και ένα μολύβι θα χαράξει γραμμές, μουτζούρες, κύκλους και όσο μεγαλώνει θα είναι σε θέση να ζωγραφίσει αντικείμενα ή όλα εκείνα που θέλει και που φαντάζεται.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι έκφρασης, η ομιλία, η γραφή, ο χορός, οι κινήσεις, το τραγούδι και η ζωγραφική. Σε κάθε ηλικία ο άνθρωπος επιλέγει αυτό που θέλει και που μπορεί να χρησιμοποιήσει για να εκφραστεί. Τα παιδιά νηπιακής ηλικίας ή και προσχολικής επιλέγουν το ιχνογράφημα για να παραθέσουν στον εξωτερικό κόσμο τους προβληματισμούς τους, τις ανησυχίες και τους φόβους τους. Το πιο σημαντικό είναι η αποκρυπτογράφηση εκείνων των ζωγραφιών, αλλά και νο προβληματισμός τόσο της οικογένειας όσο και σε εμάς τους εκπαιδευτικούς. Όπως αναφέραμε αναλυτικά στα προηγούμενα κεφάλαια κάθε γραμμή, χρώμα αλλά και η πιο μικρή μουτζούρα σε μία ζωγραφία έχει σημασία, αποτελεί ένα στοιχείο της προσωπικότητας του παιδιού.

Εξετάζοντας διάφορες έρευνες διαπίστωσα ότι το παιδί ακόμα και της δημοτικής εκπαίδευσης επιλέγει το ιχνογράφημα ως τρόπο έκφρασης και απορρίπτει τον λόγο. Αυτό συμβαίνει διότι στο ιχνογράφημα δεν υπάρχει κριτική και αυτοκριτική, αλλά και λογοκρισία. Σε μία τάξη δημοτικού η δημόσια έκφραση ενός παιδιού μπροστά σε συνο-

μιλιτές μπορεί να επιφέρει ασχήμα σχόλια η κάποια μορφή γέλιου των άλλων παιδιών. Το ιχνογράφημα αποτελεί γι'αυτο ο μοναδικός ασφαλής δρόμος για το παιδί.

Η ερμηνεία του ιχνογραφήματος αποτελεί μία δύσκολη διαδικασία. Θα μπορούσα να πώ με μεγάλη σιγουριά ότι δεν μπορεί να γίνει απο τον οποιοδήποτε. Το άτομο που θα αναλάβει αυτή την διαδικασία θα πρέπει να έχει στο ενεργητικό του γνώσεις ψυχολογίας, να είναι παιδαγωγός και φυσικά να έχει την κατάλληλη πείρα επάνω σε αυτό το θέμα. Το δύσκολο κόμματι της ιχνογραφικής αξιολόγησης είναι κυρίως η αναγνώριση και ο εντοπισμός των μόνιμων στοιχείων του ιχνογραφήματος και η διαφοροποίηση τους απο τα πρόσκαιρα. Σημαντικό είναι να αξιολογηθούν πολλά ιχνογραφήματα και σε διαφορετικές ιχνογραφικές ημερομηνίες. Η αξιολόγηση ενός μόνο ιχνογραφήματος μπορεί να φέρει λανθασμένα συμπεράσματα. Η ιχνογραφική αξιολόγηση θα πρέπει να γίνεται στα πλαίσια μιας συνολικής αξιολόγησης και παρατήρησης της συμπεριφοράς του παιδιού και εφόσον αυτό κριθεί αναγκαίο.

Η παιδική ζωγραφιά είναι ενα δύσκολο μονόπατι, θέλει συνεχής μέλετη και προσπάθεια αλλά αυτό που μπορώ να πώ με σιγουριά είναι οτι η διαδρομή προς τον κόσμο των παιδιών είναι σίγουρα μαγίκη.

«Μου πήρε τέσσερα χρόνια να ζωγραφίσω σαν το Ραφαήλ, αλλά μια ολόκληρη ζωή για να ζωγραφίσω σαν παιδί».

Πάμπλο Πικάσο, 1881-

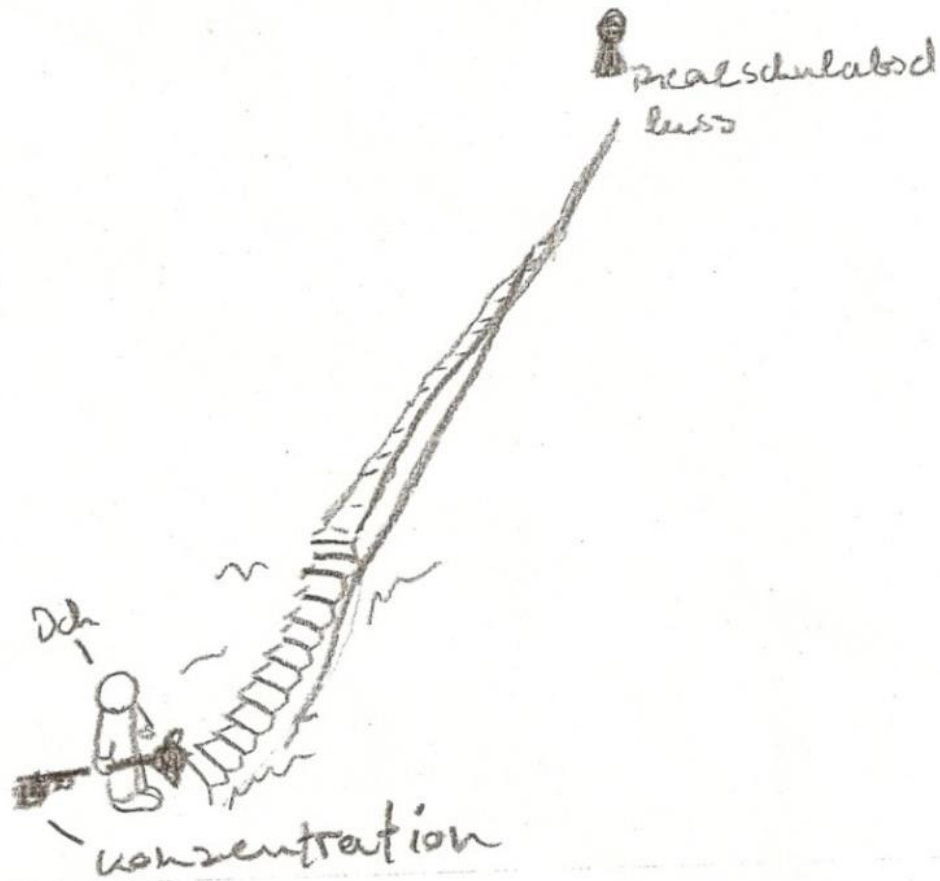
Παράρτημα

1. Illustration from Kellogg, Rhoda (1970) *Analyzing Children's Art*

2.

Mal oder zeichne bitte ein Bild, das darstellt, wie Du Deinen Körper in der Schule erlebst.
Schreib bitte auch auf dieselbe Seite, einpaar Kommentare dazu.

(Es gibt für mich)
Ich bemühe mich von Drogen fern zu
halten und meinen Realschulabschluss
zu bekommen!

Το ιχνόγραφήμα του Ντέννου είναι μια έρευνα του Μιχάλη Κοντοπίδη η οποία πραγματοποιήθηκε το 2007 σε ένα σχολείο δεύτερης ευκαιρίας στις τάξεις του τεχνικού γυμνασίου, σε μία από τις μεγαλύτερες πόλεις της Γερμανίας. Σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να μελετήσει τις σχέσεις μεταξύ διδασκόντων και μαθητών. Η παραπάνω εικόνα είναι η ζωγραφιά ενός δεκαεξάχρονου μαθητή με το ψευδώνυμο Ντέννους, στα πλαίσια του μαθήματος εικαστικών. Η εντολή που δόθηκε στους μαθητές ήταν «Ζωγράφισε σε μία κόλλα Α4 μία ή και περισσότερες εικόνες για τον τρόπο που βιώνει το σώμα σου στο σχολείο» Αξίζει να σημειωθεί ότι η συμμετοχή ήταν οικειοθελής.

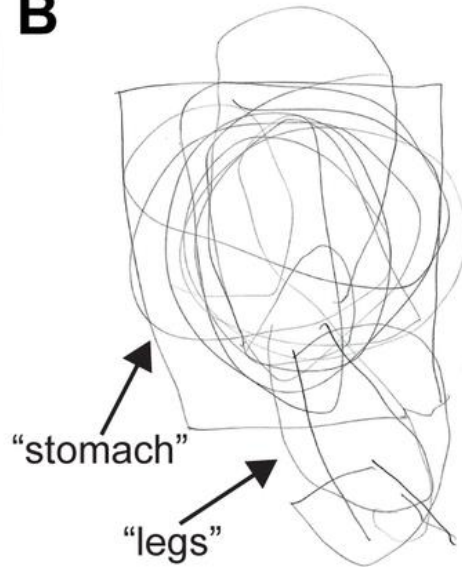
3.

A

DAP:IQ - High average (119)
WPPSI-III - Borderline (74)

B

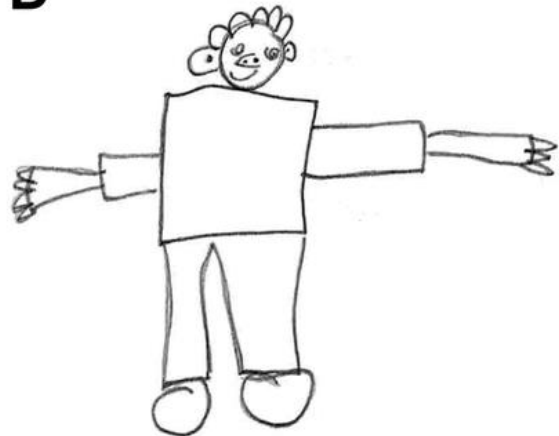
DAP:IQ - Borderline (72)
WPPSI-III - Average (107)

C

DAP:IQ - Average (93)
WPPSI-III - Superior (123)

D

DAP:IQ - Superior (122)
WPPSI-III - Average (100)

Examples of children's drawings. (A) a false negative and (B) a false positive for borderline intellectual functioning (scores below 80); and (C) a false negative and (D) a false positive for superior intellectual functioning (scores above 120). The HFD in (B) was scored according to the labels (i.e., "stomach" and "legs") that were given by the child in the process of drawing. Children's standard scores presented within the parentheses.

Βιβλιογραφία

Ελληνογλωσση Βιβλιογραφία

- Βεργιοπούλου, Α. (2014). *Η σημασία των καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων στη ζωή των ατόμων με ειδικές ανάγκες και η αξιοποίηση των εικαστικών στην τάξη από τον εκπαιδευτικό*. Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, 2014, 631-639.
- Βοϊτσίδου, Σ. (2016). «Ο σεβασμός προς το περιβάλλον ως αξία στην παιδική ζωγραφική – Σημειωτική ανάλυση της περιβαλλοντικής ηθικής στο παιδικό ιχνογράφημα». Διπλωματική εργασία. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Κακίση-Παναγοπούλου, Λ. (1994). *Και όμως ζωγραφίζουν*. Η ζωγραφική των παιδιών και ο κόσμος τους. Αθήνα: Δελφοί
- Καραντούλα, Μ., & Καρπαθίου, Ε. Α. (2014). *Μαθησιακές δυσκολίες και η άποψη των εκπαιδευτικών*. Πτυχιακή Εργασία. Ιωάννινα: Τ.Ε.Ι Ηπείρου.
- Κατσάνου, Α. (2014). *Μαθησιακές δυσκολίες στη σχολική ηλικία και εφαρμογή του Τεστ Πρώιμης Ανίχνευσης Δυσλεξίας*. Πτυχιακή Εργασία. Ιωάννινα: Τ.Ε.Ι Ηπείρου. Μανιαδάκη, Κ., & Κάκουρος, Ε., (2016). *Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΕΠ-Υ. Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: GUTENBERG.
- Κουλάκογλου, Κ. (1998). *Ψυχομετρία και ψυχολογική αξιολόγηση*. Αθήνα Παπαζήση
- Κουλούρη-Αντωνοπούλου, Α. (2005). «Εικαστικά απεικασματα της μετάβασης από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο». Στο Ο. Κωνσταντινίδου-Σέμογλου (Επιμ.), *Εικόνα και Παιδί* (365-373). Θεσσαλονίκη: Cannot not design.
- Μαλεγιαννάκη, Α. Χ., Μεσσήνης, Λ. & Παπαθανασόπουλος, Π. (2012). *Κλινική-Παιδονευροψυχολογία*. Πάτρα: Gotsis.
- Ματή – Ζήση, Ε. (2000). *Η σχεδιαστική επίδοση των μαθητών με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες: Διερεύνηση της σχέσης της σχεδιαστικής με την αναγνωστική ικανότητα*. Διδακτορική Διατριβή. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Μεταξάς, Γ. (2010). *Η ανάλυση του ιχνογραφήματος ως εργαλείο ποιοτικής έρευνας στην ψυχολογία*. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία και στην εκπαίδευση: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σσ. 321-349). Αθήνα: Τόπος.
- Μπέλλας, Θρ. (2000). *Το ιχνογράφημα του παιδιού ως μέσο και αντικείμενο έρευνας στα χέρια του εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπέλλας, Θ. (1986). *Το ιχνογράφημα ως μέσο διαγνωστικό της προσωπικότητας: η θέση του ιχνογραφήματος ανάμεσα στις προβολικές τεχνικές*. Αθήνα: Ηράκλειτος.
- Μπονώτη, Φ. (1998) *Σχεδιαστική απόδοση κατηγορικών, αιτιωδών και χωρικών σχέσεων σε συνάρτηση με την εξελικτική κατάσταση των σχετικών εξειδικευμέ-*

νωνδομικών συστημάτων και του συστήματος επεξεργασίας. Διδακτορική Διατριβή.Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

- Παπανικολάου, Ρ. Α. (2006). Η ζωγραφική στο νηπιαγωγείο και στο δημοτικό σχολείο.Θεσσαλονίκη: Μικρός Πρίγκηπας.
- Πουρκός Μ. & Κοντοπόδης, Μ. (2005). Πώς βιώνουν το χρόνο στο σχολείο οι μαθητές 16χρόνων. *Ψυχολογία*, 12(2), 249-275.
- 13-15 September.
- Στάμου, Γ., Αλευριάδου, Αν. & Ελευθερίου, Π. (2011). Ζωγράφισε τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Στο Μ. Πουρκός & Ε. Κατσαρου (Επιμ.), *Βίωμα, μεταφορά και πολυτροπικότητα: Εφαρμογές στην επικοινωνία, την εκπαίδευση, τη μάθηση και τη γνώση* (σσ. 323-336). Αθήνα: Νησίδες.
- Ταμπάκης, Θ. & Ταμπάκη, Κ. (2007). «Το παιδί και η ζωγραφική». *Δελτίο Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών*, 54 (2), 182-186.
- Τόμας Γκλυν, Σιλκ Ανζελ, *Η ψυχολογία του παιδικού σχεδίου [Βασική βιβλιοθήκη προσχολικής εκπαίδευσης 8]*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
- Φράγκου Π. Χρήστος, *Ψυχοπαιδαγωγική-θέματα παιδαγωγικής ψυχολογίας παιδείας διδακτικής και μάθησης*, [Παιδαγωγική σειρά], Gutenberg, Αθήνα 2002. Χατζηρήστου Γ. Χρυσή, *Κοινωνική και Συναισθηματική Αγωγή στο σχολείο*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 2004.

Ξενογλωσση Βιβλιογραφία

- Anastasi, A. (1988). *Psychological Testing – Sixth Edition*. New York. Macmillan Publishing Company.
- Ataman, A. (2004). Development and learning. In A. Ataman (Eds.), *Definition of learning, nature of learning, nature, factors influencing learning, learning types, neurophysiologic theories of learning* (pp. 217-237). Ankara: Gunduz Training and Publishing.
- Canham, R. O., Smith, S. L. & Tyrrell, A. M. (2000). *Automated Scoring of a Neuropsychological Test: The Rey Osterrieth Complex Figure*. Department of Electronics, University of York, Heslington, York, England.
- Cohen, M. J., Riccio, C. A., Kibby, M. Y., & Edmonds, J. E. (2002). Developmental progression of clock face drawing in children. *Child Neuropsychology*, 6, 64–76.
- Eden, G. F., Wood, F. B., & Stein, J. F. (2003). Clock Drawing in Developmental Dyslexia. *Journal of learning disabilities* 36(3) 216-228.
- Farokhi, M. & Hashemi, M. (2011). *The Analysis of Children’s Drawings: Social, Emotional, Physical, and Psychological aspects*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 30 (2011) 2219 – 2224. Ανακτήθηκε από τον διαδικτυακό τόπο: www.sciencedirect.com
- Machover, K. (1949). *Personality projection in the drawing of the human figure*. Springfield: C. Thomas.
- Masoumeh Farokhi , Masoud Hashemi (2011) *The Analysis of Children’s Drawings: Social, Emotional, Physical, and Psychological aspects*. *Procedia - Social and Behavioral Science*
- Matthews, J. (2003). *Drawing and painting: Children and visual representation*. London: Paul Chapman Publishing.
- Brooks, M. (2005). *Drawing as a unique mental development tool for young children: Interpersonal and intrapersonal dialogues*.
- Kress, G. (1977). *Before writing: Rethinking the paths to literacy*. New York: Routledge
- Molegón A., (1976) *The Reinhold book of Art ideas, History and Techniques*
Pahl, K. (1999). *Transformations: Children’s meaning making in a nursery*. Staffordshire: Trentham Books

- Oster, G. D. (2004). Using drawing in assessment and therapy: a guide for mentalhealth professionals. New York: Brunner – Routledge.
- Panofsky, E. (1955/1982). Meaning in the visual arts: Papers in and on art history. Chicago:University of Chicago Press.
- Piaget, J. (1962). Play, dreams and imitation in childhood. New York: Norton
- Rankin, Q., Riley, H., Brunswick, N., McManus, C. & Chamberlain, R. (2017).Talking the line: inclusive strategies for the Teaching of drawing. Intellect journalarticle No. 2929.
- Thomas, C.V. & Silk, A.M. (1990). An introduction to the psychology of children'sdrawings. Hemel Hemstead: Harvester Wheatsheaf.